

Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II.*

(Szarvas-Kákapuszta késő avar temetője)

SZALONTAI CSABA

Szabó János Győző emlékének

Szabó János Győző (1929-1986) fájdalmasan rövid, de rendkívül tevékeny életének sajnálatos hiányossága, hogy betegsége miatt csak kis részét dolgozhatta fel annak a több, mint 110 ásatásának és leletmentésének, melyet mintegy 30 év alatt végzett el¹. Nem dolgozhatta fel teljes egészében a Szarvas-Kákapuszta-Kettőshalmon végzett ásatásának anyagát sem, noha a tervei között szerepelt, hogy az MRT készülő szarvasi kötetében ezt elvégzi (MRT 8.443. 6. jegyzet). Az 1964-es szegedi népvándorlás kori konferencián egy előadás keretében lehetősége nyílt arra, hogy a feltárt temetőt vázlatosan ismertesse és ennek kapcsán véleményt mondjon az avar továbbélés kérdéseiről (SZABÓ 1964/65.)².

Tekintettel arra, hogy Szabó J.Gy. előadása a temető anyagának csak egyes részleteire tért ki és az időközben elkészült MRT formai kötöttségei sem tették lehetővé, hogy a számszavú leíráson túl a szerzők részletesen értékeljék a temetőt, ezért jelen dolgozatomban erre a feladatra vállalkozom³.

Szabó J.Gy. 4 alkalommal végzett ásatást Szarvas-Kákapuszta-Kettőshalmon. Az egyes ásatási idényekben a következő sírokat tárták fel: 1954.: 1-6, 1955.: 7-12, 1963.: 13-36, 1964.: 37-49⁴. (1. kép)

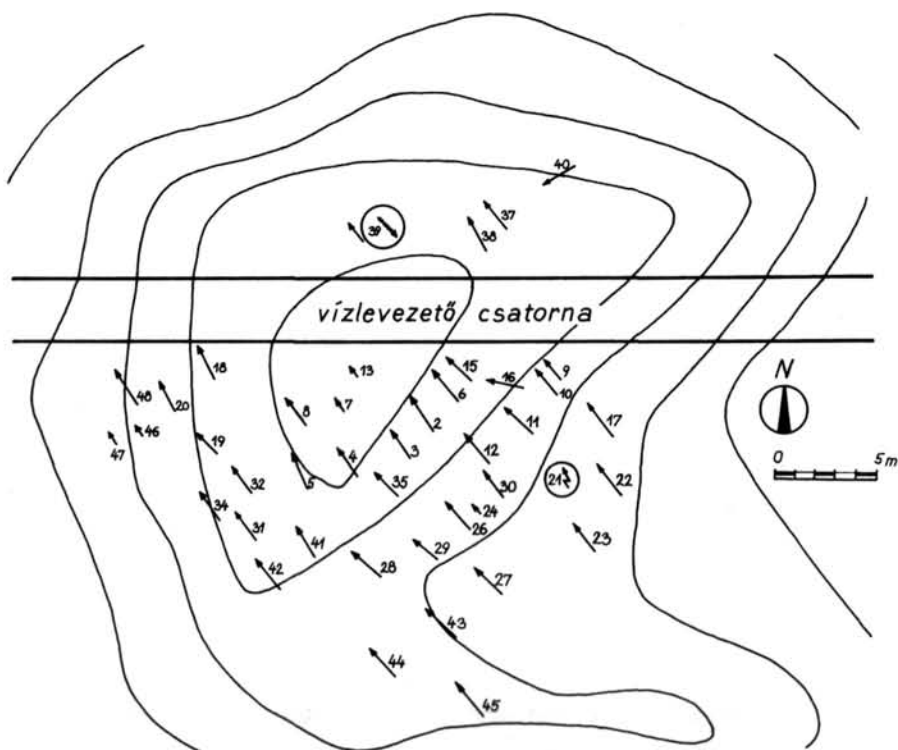
* Cikksorozatomban I. részét lásd SZALONTAI 1991.

¹ Szabó János Győző életéről és tudományos tevékenységéről KISS 1986.

² A szegedi konferencián elhangzott előadásán kívül több alkalommal beszámolt a feltárásról (AÉ 83.1956.99-100., AÉ 84.1957.88., RF I. 18.1965.53.). E mellett különböző összefoglaló munkáiban gyakran hivatkozott az itt feltárt sírokra (SZABÓ 1964.114.31. jegyzet (16. sír), SZABÓ 1966.47.24. jegyzet, SZABÓ 1976.52-54. 25-27. ábra és 48., 75. jegyzet (21. és 39. rendellenes temetkezés), 52.24. ábra (temetőterkép), valamint SZABÓ 1980.107.14. jegyzet). A temető embertani anyagára vonatkozóan LIPTAK-MARCSIK 1970. 45-57. A sírleírásoknál az antropológusok nem- és kor meghatározását használtam fel. Ezek az adatok megtalálhatók dolgozatuk táblázataiban, így nem tartom szükségesnek a forráshely folyamatos idézését.

³ Itt szeretnék köszönetet mondani Petercsák Tivadarnak a Heves megyei Múzeumok igazgatójának, T. Juhász Irénnek, valamint Révész Lászlónak, hogy hozzájárultak a temető anyagának feldolgozásához, illetve, hogy rendelkezésemre bocsájtották a leletanyagot és az ásatási dokumentációt. Köszönettel tartozom Pusztai Tamás III. éves régészhallgatónak a rajzos táblák elkészítéséért.

⁴ Az ásatási naplók és jelentések a MNM-ban találhatóak: Adattár Sz.IV.292., Sz.VI.359., 359/1963.XIV., 312/1968.XVIII. Az eredeti dokumentációt, valamint a leleteket a szarvasi

1. kép A Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalmon feltárt temető térképe (Szabó János Győző nyomán)

1. Abb. Die Karte des in Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalom erschlossenen Gräberfeldes nach Győző János Szabó

Рис 1. План могильника Сарваш-Какапуста-Кеттешхалом по Яношу Дезе Сабо

A temető Szarvastól délre, Káka vagy Kákapusztá nevű határ részben helyezkedik el, a Kettőshalomtól (a két halom közül az egyiket elhordták, de a hely elnevezése megmaradt) keletre 100-120 méterre egy, a környezetből alig kiemelkedő dombháton, melynek tengerszint feletti magassága 83,4 és 84,0 méter között van.

A temetőt 1954 júniusában találták meg, amikor csatornát ástak. Erről július elején értesült Palov József, a szarvasi múzeum akkori igazgatója. A helyszínre érkezve már csak azt állapíthatta meg, hogy kb. 6 sírt vágtak át a csatornával. Sikerült két olyan vázat megmentenie, amelyeknek csak a lábát pusztították el. A helyszínen összegyűjtött embertani és régészeti anyag, amelyet elküldött a MNM-ba, azóta eltűnt⁵. Az egyik sír csontjait és két edényt a találók elvittek. Palov J. megfigyelte, hogy a sírok párhuzamosan helyezkedtek el, a halottak fejjel észak

Tessedik Sámuel Múzeumban őrzik. Az első 12 sír anyagát 60.25.1-23. leltári számmal jegyezték be, a többi lelet leltározatlan, s nem minden esetben azonosítható. Sírrajz az első 14 sírről nem készült, ezek adatait az ásató nyomtatott sírlapra jegyezte fel.

⁵ MNM.Sz.IV.292.5.

felé, háton feküdtek. Az egyik váz combcsontján vasdarabka (csat, kés?) feküdt, a másikkal a lábánál ujjbenyomásos cserép volt.

Szabó J. Gy.-nek első ásátásán sikerült meghatározni az elpusztított sírok helyét. Véleménye szerint számuk hatnál több, de tíznél kevesebb lehetett. Az egyik sír helyét pontosan sikerült bemérnie (A sír).

A temető feltárása⁶ néhány kutatóórától eltekintve szelvényekkel történt. A feltártság foka Szabó J. Gy. szerint teljesnek tekinthető, így a leletanyag és a régészeti jelenségek egységes egészként vizsgálhatók.

A sírok leírása

A. sír:

A sírt a csatorna ásása közben átvágták. ÉNY-i vége azonban beleesett az I. szelvénybe, így bemérhetővé vált és az adatait is rögzíteni lehetett. Tájolása (T): ÉNY-DK 320-140°. A sír szélessége (Sz): 65 cm, mélysége (M): 128 cm.

1. sír:

Gyermek. T: ÉNY-DK 325-145°. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Melléklete nem volt.

2. sír:

Férfi. T: ÉNY-DK 330-150°, M: fejnél 60 cm, a lábánál 80 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, rossz megtartású váz. Koporsóban feküdt. A váz mellett 7 darab *koporsókapocs* helyezkedett el. Hosszuk 13,2 és 12,5 cm (I. tábla 3-4., II. tábla). *Mellékletek*: 1. Aranyozott ezüstrosetta (I. tábla 1.). 2. *Kengyel* talptörédeke (I. tábla 2.). 3. Ívelt *vastörédek*. 4. Egyélű *vaskés*. H: 19,8 cm, a hegye és a nyele hiányzik. Találtak még a sírban *bőrmaradványokat* és két darab *lófogat* is.

3. sír:

Neme bizonytalan. T: ÉNY-DK 331-151°. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz. A sírgödör déli végét egy gödör vágta át. A sírban famaradványokat találtak. *Melléklet*: A váz jobb válla mellett 9 cm-rel, a sírfénéknél mélyebben a kora bronzkori makói csoportba sorolható füles *bőgrét* találtak. A füle hiányzik⁷ (MRT.8.19.t.7.).

4. sír:

Férfi (?). T: ÉNY-DK 318-138°, M: 105 cm, Sz: 61 cm, H: 231 cm, a váz hossza (VH): 167 cm. A sír foltja az északi végén derékszögű, a déli vége pedig lekerekített. *Mellékletek*: 1. Lant alakú *törédekes vascsat* a szeméremcsont bal oldaláról (I. tábla 2.). 2. Négyszögletes *vascsat* a két szeméremcsont közül (I. tábla 2.).

5. sír:

Nő. T: ÉNY-DK 334-154°, M: 116 cm, VH: 153 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. *Mellékletek*: 1. Díszítetlen szürke *orsógomb* (I. tábla 5.). 2. *Állatfog*.

6. sír:

Neme bizonytalan. T: ÉNY-DK 320-140°, M: 50 cm, bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, a bal lába hiányzott. *Mellékletek*: 1. Lant alakú *vascsat* a bal alkaron (III. tábla 2.). 2. Négyszögletes *törédekes vascsat* (III. tábla 1.). 3. A jobb térdnél szarvasmarha *lapocka*.

⁶ Az ásátások során római kori (valószínűleg III-IV. századi) szarmata telep 16-22 objektumát is feltárták. Anyaguk azóta elveszett, pontos adatokkal a telepről nem rendelkezünk. A leletbejelentéskor is megfigyelték e szarmata telep 3 gödrét. Lásd MRT 8.443.

⁷ Az ásátási naplóban szarmata edényként szerepel.

7. sír:

Gyermek. T: ÉNY-DK 340-160°, mivel ásóval fordították ki, a tájolás hozzátvetőleges. A bal lábánál két *állatfog* volt. Melléklete nem volt.

8. sír:

Nő. Juv. T: ÉNY-DK 322-142°, M: 182, Sz: 110, H: 210 cm, VH: 143 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz. *Mellékletek*: 1. A medencénél került elő egy huzalból készült bronz *fülbevaló* (III. tábla), melynek a végeit egymásra tekerték. Az ásatási naplóban csatként szerepel. 2. Kisebb *állatcsontok*.

9. sír:

Gyermek. Inf.I. T: ÉNY-DK 322-142°, M: 52 cm, VH: 87 cm. Bolygatatlan, jó megtartású, háton fekvő váz. Melléklete nem volt.

10. sír:

Gyermek. Inf.II. T: ÉNY-DK 324-144°, M: 60 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek*: 1. Kerek töredékes *vascsat* (III. tábla 2.). 2. Négyyszögletes töredékes *vascsat* (III. tábla 1.). 3. *Állatcsont*.

11. sír:

Nő. T: ÉNY-DK 309-129°, M: 83 cm, VH: 161 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz, jobb lába kissé felhúzva. *Melléklet*: Töredékes *vascsat* a medence mellől (III. tábla).

12. sír:

Neme bizonytalan. T: ÉNY-DK 320-140°, M: 80 cm. Bolygatott, csak a bal comb- és sípcsont, illetve a jobb alkarcsont maradt a helyén, a többi csont szétszórva feküdt a sírban. Koporsós sír volt. A *koporsóvasalások* közül 6 töredéket találtunk (III. tábla 1-5). Melléklete nem volt.

13. sír:

Gyermek. Inf.I. T: ÉNY-DK 316-136°. M: 96 cm. Bolygatatlan. Melléklete nem volt.

14. sír:

Gyermek. Inf.II. T: ÉNY-DK 320-140°. M: 87 cm. A vázat a feltárás során a medencétől lefelé megbolygatták, a váz mellkasi részén is állat okozta bolygatás volt. Melléklete nem volt⁸.

15. sír (2. kép):

Nő. Mat.II. T: ÉNY-DK 315-135°, a sír feltárásánál végén lekerekített téglalap alakú, a DK-i vége felé keskenyedik. M: 135 cm, Sz: 70, a legkeskenyebb: 50 cm, VH: 154 cm. *Mellékletek*: 1. Négyyszögletes *vascsat* (V. tábla). 2. *Orsó* a bal térd külső oldalán⁹. 3. *Fakéreg* maradványok 16 cm hosszán a bal lábszár belső oldalán.

16. sír (2. kép):

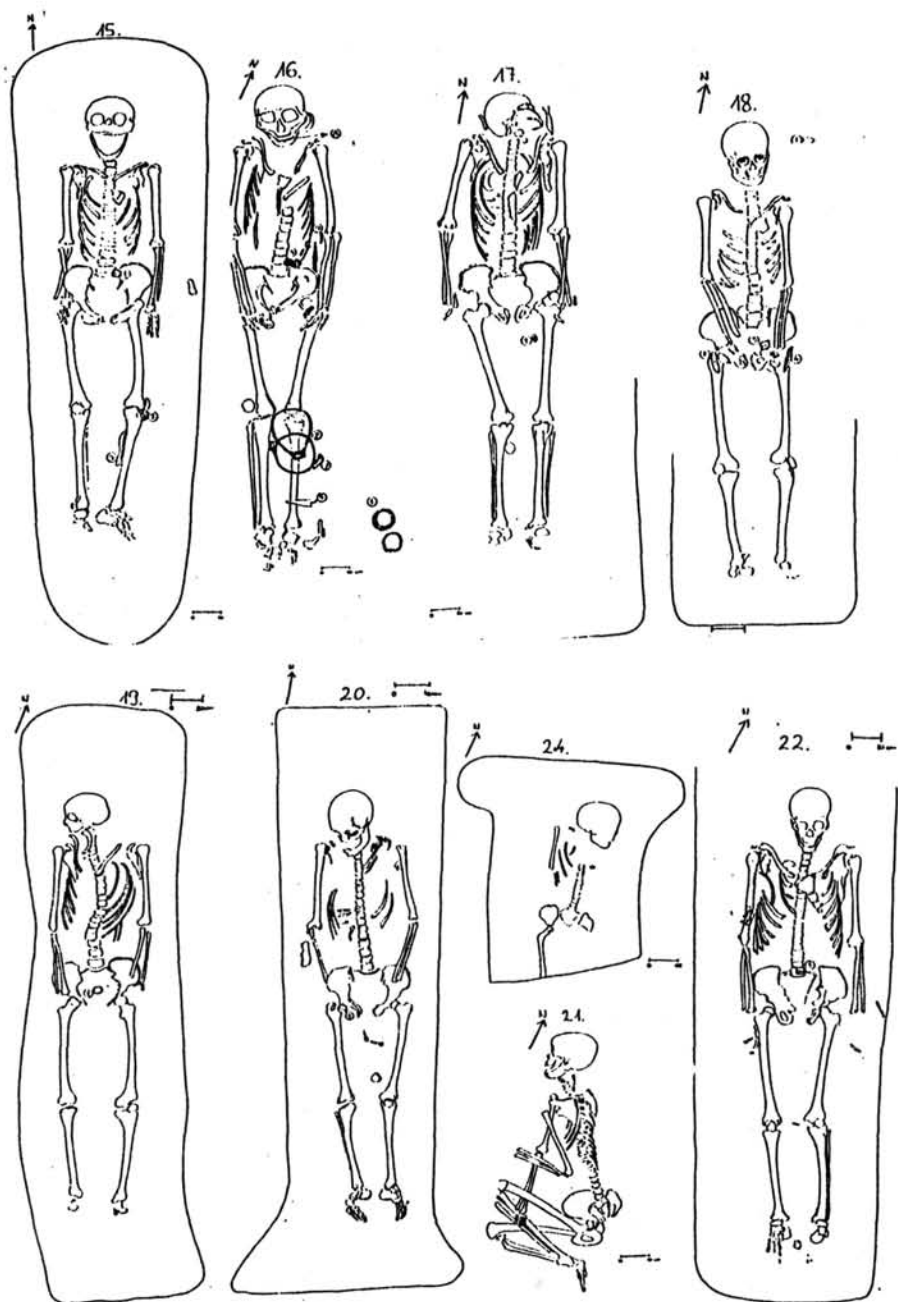
Férfi. Mat. T: NY-K 285-105°, M: 102 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. VH: 166 cm. *Mellékletek*: 1. Körte alakú vas *kengyel* a bal lábszáron. Mindkettő erősen töredékes (IV. tábla 1-2.). 2. Egyélű *vaskés*, H: 6 cm (IV. tábla 3.). 3. Ovális vas *hevedercsat* a kengyel alatt (VIII. tábla 3.). 4. Pajzsos fejű ezüst *lemezgyűrű*. 5. Két darab *ezüstlemez*. A nyitott állkapocs belső oldalán került elő (IV. tábla 4-5.). 6. Ívelt *vasdarab* (csiholó?) (IV. tábla 7-8.). 7. *Állatcsont* a bal lábszáron. 8. Vas *csikózábla*. A bal bokától 25 cm-re került elő. Szára hiányzott (VIII. tábla 1-2.). 9. *Vastárgy* (kengyel?) töredéke (IV. tábla 6.). Az ásatási napló és a sírrajz a medencén vas *övvereteket* említ. Ezek azonosíthatatlanok, mint ahogyan a múzeumban e sírből nyilvántartott rossz megtartású tárgyak sem határozhatók meg.

17. sír (2. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 326-146°, a sír feltárásánál csak a déli végén rajzolódott ki, itt lekerekített sarkú téglalap alakú. M: 104 cm. VH: 167 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet*: Ovális *vascsat* (V. tábla) a bal combcsont belső oldaláról.

⁸ A napló szerint a koponya alatt kerámia töredéke feküdt, melyet nem találtam meg a leletek között. Valószínűleg a szarmata telep anyagából került a sírba.

⁹ Az orsó gomb hiányzik, de a 20. sír mellékleteként találtam egy – a dokumentációban nem említett – orsó gombot (V. tábla 20. sír). A két sír anyaga valószínűleg összekeveredett (Vö. MRT 8.444.).

2. kép Szarvas-Kákapusztá 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22. és 24. sír.

2. Abb. Szarvas-Kákapusztá 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22. und 24. Grab

Рис 2. Сарваш-Какануста погребения 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 и 24.

18. sír (2.kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 336-156°. A sír foltja csak a déli végén rajzolható meg, itt lekerekített sarkú téglalap alakú. Sz: 65 cm, M: 161 cm, VH: 162 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek:* 1. Ívelt csontlemez közepén lyukakkal. H: 7,2, Sz: 1,5 cm (V. tábla 1.). 2. Trapéz alakú bronzcsat pecék nélkül (V. tábla 3.). 3. Egyélű *vaskés* felületén fa lenyomattal, H: 9 cm (V. tábla 2.). 4. Trapéz alakú *vascsat* (V. tábla 5.). 5. Derékszögű *vasdarab*. Töredékes. Valószínűleg *csat* lehetett, noha sem a napló, sem a sírrajz nem említi (V. tábla 4.). 6. A sír földjében fél méterrel a csontok felett a késő bronzkori halomsíros kultúrába tartozó rovátkolt nyakú bronz *dísztü* került elő (V. tábla 6.). 7. *Állatfog* (sertés zápfog?).

19. sír (2. kép):

Nő (?). Mat. T: ÉNY-DK, a sír foltja enyhén hajlott S-alakot mutat, mindkét hosszanti oldala ívelt, a DK-i vége egyenes, az ÉNY-i pedig ívelt. H: 212 cm, Sz: 60 cm, M: 115 cm, VH: 152 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* Trapéz alakú *vascsat* (V. tábla).

20. sír (2. kép):

Nő. Mat. T: ÉNY-DK 334-154°. A sír foltja szabályos téglalap alakú, mely a lábak felőli végén tölcseresen kiszélesedik. H: 212 cm, Sz: 60 cm, illetve a kiszélesedésnél 82 cm, M: 106 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* Négyzet alakú töredékes *vascsat* (V. tábla 2.)¹⁰.

21. sír (2. kép):

Neme bizonytalan. Juv. T: ÉNY-DK 323-143°. A sír foltja nem mutatkozott. A csontváz a jobb oldalán zsongorított helyzetben feküdt. A bal kart 37°-os szögben behajlították, a jobb karja nyújtva feküdt. A bal láb 21°, a jobb 27°-os szögben volt behajlítva. A koponya jobb oldalára, a törzs felső része mellkassal a föld felé fordult. *Melléklete* nem volt.

22. sír (2. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 325-145°. A sír foltja a DK-i vége felé enyhén keskenyedő, lekerekített sarkú téglalap alakú. A fej feletti része elmosódott. Sz.: 70 cm, M: 88 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Bolygatatlan. *Melléklet:* Négyzet alakú *vascsat* (V. tábla).

23. sír (3. sír):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 327-137°. A sír foltja szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú. A sír végét elásták, de kikövetkeztethető. H: 220 cm, Sz: 76 cm, M: 75 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, VH: 167 cm. *Mellékletek:* 1. Egyélű *vaskés*, H: 13,5 cm. A bal combcsont belső oldaláról került elő (VI. tábla). 2. Trapéz alakú, erősen töredékes *vascsat*.

24. sír (2. kép):

Neme bizonytalan. Inf.II. T: ÉNY-DK 316-136°. A sír déli végét az ásás során megsemmisítették. A megmaradt részeken a folt jól kivehető. A nyugati oldala egyenes, a keleti enyhén ívelt. A sírgödör északi végén a sarkoknál kikerekedik, Sz: 53 cm, a kiszélesedésnél 80 cm, M: 65 cm. Bolygatatlan, háton fekvő nyújtott helyzetű váz. *Melléklete* nem volt.

25. sír:

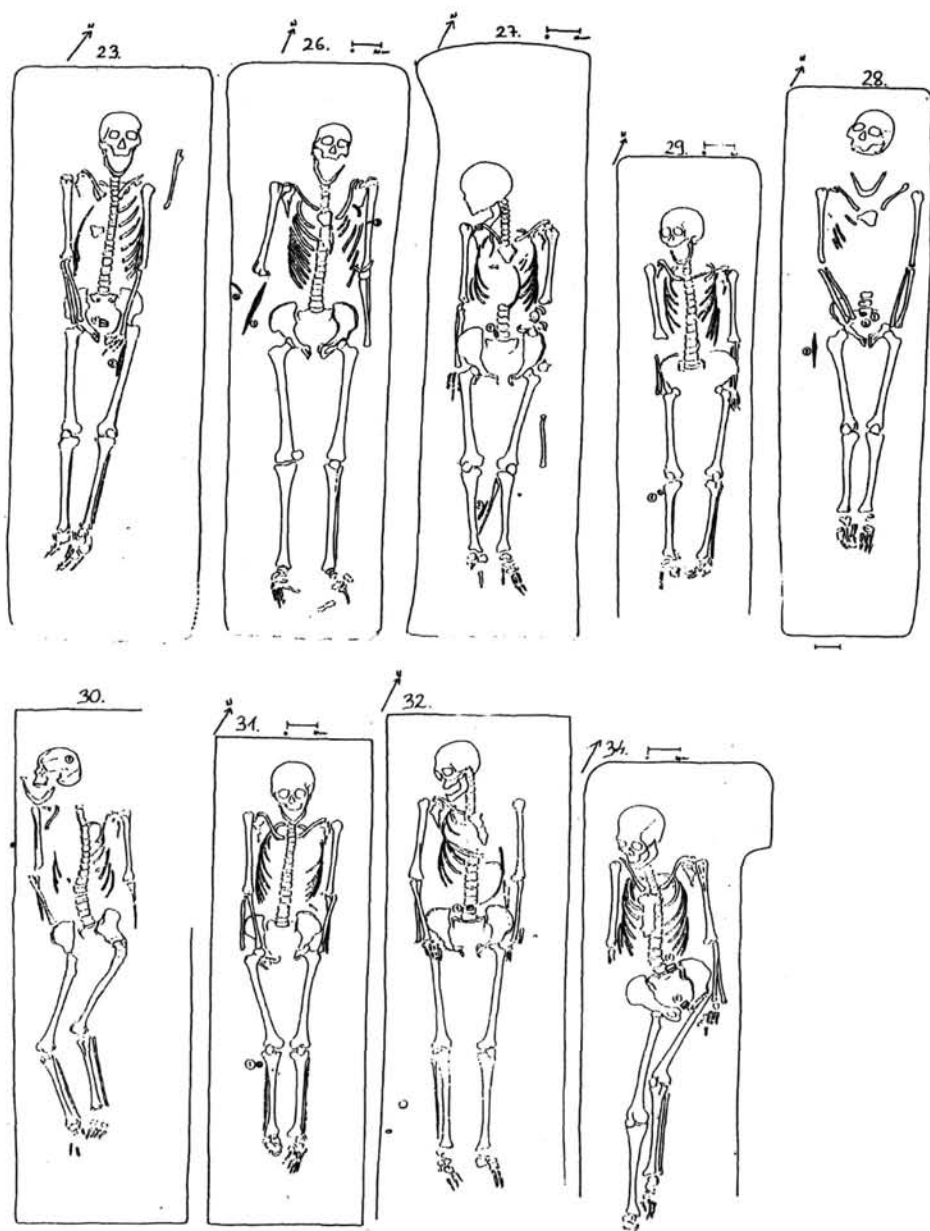
Inf.I. (kb. 12-14 hónapos). Folt nem mutatkozott. A vázból mindössze 8 fog maradt meg. *Melléklete* nem volt.

26. sír (3. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 314-134°. A sír foltja szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú, a DK-i vége felé enyhén keskenyedik. H: 223 cm, Sz: 68 cm, a legkisebb Sz: 59 cm. VH: 180 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koporsós sír volt. A *koporsókapocs* a sír szélén feküdt (VI. tábla 2.). *Mellékletek:* 1. Egyélű *vaskés* H: 20 cm (VI. tábla 1.). 2. A bal felkarcsonton *vastöredék* (csat?)¹¹.

¹⁰ Lásd a 9. jegyzetet!

¹¹ A MRT 8. kötetében – tévesen – két *vaskést* említenek. Valójában az ásatási napló alapján a rövidebb példány a 27. sír *melléklete* volt.

3. kép Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32. és 34. sír

3. Abb. Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32. und 34. Grab

Рис 3. Сарваш-Какапуста погребения 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32 и 34

27. sír (3. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 320-140°. Téglalap alakú a sírgödör, de a DNY-i és az ÉNY-i sarkait kicsit kitégítették. H: 228 cm, Sz: 56 cm, az északi oldalán a legnagyobb Sz: 66 cm, M: 106 cm, VH: 156 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek:* 1. Egyélű vaskés nyelén

falenyomattal, H: 9,6 cm. A kés a két alsó lábszár között feküdt (VI.tábla 1.). 2. Ovális *vascsat* a medencéről (VI.tábla 2.).

28. sír (3. kép):

Nő. Ad. T: ÉNY-DK 309-129°. Foltja téglalap alakú lekerekített sarkokkal. H: 215 cm, Sz: 55 cm, a déli végénél 49 cm, M: 95 cm, VH: 162 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek*: 1. Ovális *vascsat* (VI. tábla 1.). 2. Egyélű *vaskés* felületén falenyomattal. H: 12,8 cm (VI. tábla 3.). 3. Trapéz alakú *vascsat* (VI. tábla 2.). Mindkét csat a medencéről került elő, míg a kés a medence jobb oldalán feküdt.

29. sír (3. kép):

Nő. T: ÉNY-DK 310-130°. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödör. A DK-i végét az ásással átvágták. A mérhető sírhossz 177 cm. Sz: 56 cm, VH: 136 cm. Bolygatatlan, hátán fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet*: Jobb térd mellett négy darabra törött szürke *orsógomb* (V. tábla).

30. sír (3. kép):

Nő. Ad. T: ÉNY-DK 327-147°. A sír foltja szabályos téglalap alakú, a sarkai nincsenek lekerekítve. A sír ÉK-i részén a folt elmosódott. H: 198 cm, M: 86 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz. Karjai nyújtottak, de a lábai kissé felhúzott helyzetben voltak és a koponya is a jobb oldalán feküdt. *Melléklet*: Ovális karikájú, üveggyöngy-függős *bronz fülbevaló* (V. tábla).

31. sír (3. kép):

Nő. Ad. T: ÉNY-DK 325-145°. A sír foltja szabályos téglalap alakú. Sz: 60 cm, H: 190 cm, M: 125 cm, VH: 148 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet*: A jobb térd külső oldalán került elő egy vízszintes bekarcolásokkal díszített sárga agyag *orsógomb* (VI. tábla).

32. sír (3. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 323-143°. Szabályos téglalap alakú sírfolt, az északi végén a sarkai nincsenek lekerekítve, a déli végén a folt kissé kiszélesedik, itt a vége lekerekített. H: 215 cm, Sz: 69 cm és 76 cm, M: 129 cm a fejnél, máshol 119 cm, VH: 167 cm. Bolygatatlan, háton fekvő nyújtott helyzetű váz. *Melléklet*: Trapéz alakú *vascsat* került elő a medencéről (VI. tábla).

33. sír:

Neme bizonytalan. Inf.II. T: ÉNY-DK 323-143°. A sír foltja olyan téglalap, amelynek hosszanti oldalai kissé íveltek: a nyugati oldal befelé, a keleti pedig kifelé. H: 177 cm, Sz: 53 cm és 48 cm, M: 109 cm. A sírgödör a láb felőli végénél és a két hosszanti oldalon padmalyos (?). A sírgödörben csak néhány szórvány csont feküdt, valószínűleg állat bolygatta meg a sírt. Melléklete nem volt.

34. sír (3. kép):

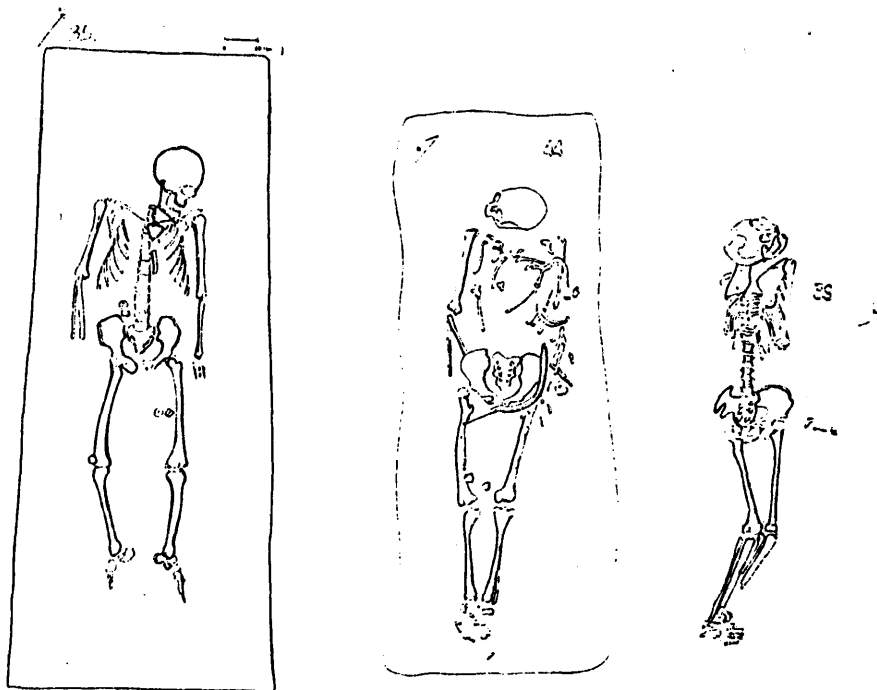
Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 330-150°. A téglalap alakú sírfoltot a déli végén az ásás „levágta”. Az ÉK-i sarkán, mintegy 25-30 cm-es szakaszon kb. 10 cm-t szélesedik a gödör. Itt a Sz: 71 cm, máshol 60 cm, a sír H: a levágásig 170 cm, M: 85 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz. A jobb alkarja hiányzik. A medencéje ferdén helyezkedik el, a bal lába kb. 15 cm-rel feljebb húzott. *Mellékletek*: 1. Trapéz alakú *vascsat* (VII. tábla 1.). 2. Négyzet alakú *vascsat*, töredékes (VII. tábla 2.). Mindkét csat a medencéről került elő.

35. sír (4. kép)

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 319-139°. A sír téglalap alakú foltja a déli vége felé fokozatosan szélesedik. A sarkok nem lekerekítettek. H: 23 cm, Sz: 80, illetve 95 cm, M: a DK-i végén 86, az ÉNY-i végén pedig 96 cm, VH: 149 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek*: 1. Trapéz alakú *vascsat* (VII. tábla 1.). 2. Trapéz alakú *bronzcsat*, amely a napló szerint vaspecekkel rendelkezett (VII. tábla 2.).

36. sír:

2 évesnél fiatalabb csecsemő. 48 cm mélyen találtak rá a koponyára a humuszban. Más csontra nem akadtak. A sírfolt nem mutatkozott, a tájolás nem állapítható meg. Melléklete nem volt.

4. kép Szarvas-Kákapusztá 35., 39. és 44. sír

4. Abb. Szarvas-Kákapusztá 35., 39. und 44. Grab

Рис 4. Сарваш-Какапустя погребения 35, 39 и 44

37. sír:

Nő. Juv. T: ÉNY-DK 319-139°. A sír feltja nem látszott, mert egy szarmata gödörbe ásták bele. Háton fekvő nyújtott helyzetű váz. VH: 150 cm, a törzsét állat járata bolygatta. *Melléklet:* Egy *kisemlős lapockája* került elő a két combcsont között. Azonban nehéz eldönteni, hogy a sírhoz, vagy a szarmata gödörhöz tartozik-e.

38. sír:

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 330-150°. Ezt a sírt is egy szarmata gödörbe ásták bele, így a sírgödör adatait nem lehet megadni. Bolygatatlan, hátán fekvő, nyújtott helyzetű váz, VH: 159 cm, M: 115 cm. *Melléklet:* A medencén került elő egy négyzetes *vascsat* (VII. tábla).

39. sír (4. kép):

Nő. Ad. A váz fordított tájolású: DK-ÉNY 136-316°. A halottat hasra fektetve temették el. A karokat erősen behajlították és a mellkas alá helyezték. A jobb lába térdtől lefelé keresztezi a balt. A törzs enyhén a bal oldalán fekszik. A koponya hátrafelé és jobb felé elcsavart. M: 90 cm. A halott jobb lábát a sípcsont közepénél levágták. Melléklete nem volt¹².

40. sír:

Neme bizonytalan. Juv. T: NY-K 246-66°. A sírgödörnek csak a déli, hosszanti oldala volt világosan kivehető. Bolygatatlan, hátán fekvő, nyújtott helyzetű váz, ásás közben a bal oldalát megsemmisítették. VH: 137 cm. Melléklete nem volt.

¹² A medence mellett találtak egy lófogat. Az ásatási napló nem egyértelmű abban a tekintetben, hogy a sírhoz tartozott-e, vagy szarmata gödörből került a sírba. Egy későbbi tanulmányában viszont határozottan mellékletként említi: SZABÓ 1976.51.

41. sír:

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 330-150°. A sír foltja majdnem szabályos téglalap alakú, csak a DK-i végeiben ívelt egy kicsit a két sarka. A nyugati oldala mintegy 110 cm-es szakaszon nem volt mérhető. H: 215 cm, Sz: 70 cm, M: 95 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz. A koponya a fejtetőre fordult. A bal alkar csontjai eredeti helyüktől mintegy 10 cm-re voltak. A jobb lábfej csontjai anatómiai rendben kerültek elő, de messzebb, mint az szabályos helyzetben várható lenne. *Mellékletek:* 1. Trapéz alakú *vascsat* került elő a medencén (VII. tábla 1.). 2. A medence jobb oldalán egyélű *vaskés*, H: 13,8 cm (VII tábla 2.).

42. sír:

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 325-145°. A szabályos téglalap alakú sírgödör a lábvég felé kissé beszűkült. A sírfal mindenhol egyenes, az ÉK-i sarkon kívül a sarkok nem lekerekítettek. H: 207 cm, Sz: 55 cm, M: 102 cm, VH: 160 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koporsós sír volt. A *koporsókapcsok* az alsó lábszáraknál kerültek elő. Állapotuk annyira rossz, hogy formájuk és számuk nem határozható meg. *Mellékletek:* 1. Ovális *vascsat* (VII. tábla 1.). 2. Trapéz alakú *vascsat* (VII. tábla 2.). Mindkettő a medencén feküdt.

43. sír:

Neme bizonytalan. Juv. T: ÉNY-DK 317-137°. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödör, a DK-i vége felé kissé kiszélesedik. H: 193 cm, Sz: 56 cm, illetve 63 cm, M: 110-115 cm, VH: 138 cm. Fa gyökere által kicsit bolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Melléklete nem volt¹³.

44. sír (4. kép):

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 318-138°. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör. Hosszanti oldalai kissé ívelték, a DK-i vége felé szélesedik. H: 200 cm, Sz: a fejnél 74 cm, a lábnál 82 cm, M: 170 cm, VH: 155 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya és a mellkas környéke bolygatott. *Mellékletek:* 1. *Vassarló* került elő a medence bal oldaláról, a nyele a bal combcsonton feküdt (VIII. tábla 1.). 2. Egyélű *vaskés* felületén falenyomatokkal. H: 9 cm, töredékes. 3. Háromnegyed kör alakú *vaslemez*, közepén átfúrt (VIII. tábla 2.). 4. Négy darab *vastőredék*, a napló szerint *csat(-ok)* volt(-ak).

45. sír:

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 321-141°. A téglalap alakú sírgödör nyugati oldala kissé befelé, a keleti oldal pedig kifelé ívelt. A sarkok lekerekítettek. H: 210 cm, Sz: 55 cm, M: 115 cm, VH: 155 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* A bal medencelapát alatt találtak egy *vaskést*. H: 14 cm (VII. tábla).

46. sír:

Férfi. Mat¹⁴. T: ÉNY-DK 320-140°. A sír az ásás során megsemmisült. M: 38 cm. Melléklete nem volt.

47. sír:

Neme bizonytalan, 1-2 éves gyermek. T: ÉNY-DK 326-146°. Az ásás a törzs bal oldalát elpusztította. M: 45 cm, VH: 65 cm. Melléklete nem volt.

48. sír:

Nő. Mat. T: ÉNY-DK 329-149°. A sírgödör téglalap alakú, sarkai alig lekerekítettek. A két hosszanti oldal középtájon befelé ívelődik. H: 205 cm, Sz: 62 cm, a beszűkülésnél 57 cm, M: 126 cm, VH: 165 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek:* 1. Egyélű *vaskés*. Hegye letörött, felületén falenyomatokkal. H: 9 cm (VIII. tábla. 1.). 2. Trapéz alakú *vascsat* (VIII. tábla 2.). 3. Négyszögletes *vascsat* (VIII. tábla 3.). Mindkét csat a medencén feküdt.

¹³ A múzeumban e sírszámmal szereplő *vaskés* (vö. MRT 8.443.) valószínűleg a 45. sírhoz tartozott.

¹⁴ Az ásatási naplóban Szabó J. Gy. a következőket jegyezte fel: „Koponyáját az ásó összetörte. A váz hossza kb. 62 cm... 1-2 év közötti.” MNM. Rég.Ad. XVIII.312./1968. Az antropológusok véleménye szerint a halott kora Mat.

49. sír:

Neme bizonytalan. Inf. T: ÉNY-DK 317-137°. A csontvázból csak szórványosan maradtak meg csontok. Melléklete nem volt.

Temetkezési szokások

Szabó J.Gy. 49 sírt tárt fel és egy továbbinak a helyét rögzítette (A. sír). A temető sírjai közül a csatornaásás során mintegy 6-10 sír semmisülhetett meg. Ezekkel együtt 50 fölött lehetett az itt eltemetettek száma.

A *sírgödör alakjára* nézve 27 sírről rendelkezünk adatokkal: többségük lekerekített sarkú, téglalap alakú. Két olyan sír volt, amelynek minden sarka a derékszög felé közelített (30., 31. sír), öt sír esetében pedig egy-egy sarok volt így kiképezve (4., 19., 27., 32., 35.). A felnőttek sírjának méretei egymáshoz közeli értéket mutatnak: 200-210x60-80 cm. A leghosszabb sírgödört a 4. számú férfinak ásták (231 cm), míg a legszélesebbet a 8. sír női halottja kapta (110 cm). Hat sírnál figyelhető meg, hogy a hosszanti oldalak kifelé, illetve befelé íveltek (19., 24., 33., 44., 45., 48.). Előfordulnak keskenyedő, illetve szélesedő végű sírgödörök. Vannak olyan esetek is, amikor a gödör vége a sarkok magasságában kiszélesedik (20., 24., 27., 43. sír).

32 esetben volt mérhető a sírok mélysége. A legsekélyebb a 47. gyermek sír (45 cm), míg a legmélyebb a 8. sír (182 cm). A sír mélységének vizsgálata a nem és életkor függvényében a következő képet mutatja:

Mélységek:	Gyerek	Nő	Férfi	?	Összesen
51-80 cm	2	-	2	3	7
81-100 cm	2	3	3	-	8
101-120 cm	-	3	5	2	10
121-140 cm	-	3	-	-	3
141-160 cm	-	-	-	-	-
161-180 cm	-	-	2	-	2
181-200 cm	-	1	-	-	1

A síroknak több mint a fele (18 eset) 81 és 120 cm között helyezkedett el. Ezek az adatok és összefüggések megfelelnek más késő avar temető adatainak (KOVRIK 1963. 63-64.).

Tekintettel arra, hogy a temető leletanyaga homogén, nem vizsgálható a sírmélység és a halott „gazdagságának” összefüggése. Mégis érdemes megemlíteni, hogy a relatíve gazdagabb (?) sírokat mélyebbre ásták, mint a többit (16., 18., 44.). Az azonban nem bizonyos, hogy ez más, késő avar temetőkhöz hasonló következtetések levonására is alkalmas.

Az ásatási napló szűkszavúsága és a sírrajzok hiányában nehezen értelmezhető az az adat, hogy a 33. sír „lábvége és mindkét hosszanti oldala padmalyos”¹⁵. Mivel pontosabb adat nem áll rendelkezésünkre, nem dönthető el, hogy a sír falán lévő

¹⁵ Az 1964. év ásatási naplója: MNM. Rég. Ad. XVIII. 312/1968.

bevágás a sír fenekéig tart-e és akkor valóban padmalyos a sír, vagy pedig a sír fenekétől magasabban helyezkedik el és akkor a „füles sírok” közé kell sorolni ezt a jelenséget. Bármely esetről is legyen szó, meglehetősen ritka az, hogy a sírnak három oldalán is található bevágás¹⁶.

A sírok tájolása – 3 sírtől eltekintve – ÉNY-DK. Nagyjából egyforma arányban fordul elő az északi és a nyugati irányhoz való közelítés. Ez a tájolás megfelel a késő avar kor domináló irányának¹⁷. Három sírnál figyelhető meg ettől eltérés. NY-K-i főirány szerint tájolták a 16. sírt, amely a honfoglaló magyarságra jellemző leleteivel is elüt a temető többi sírjától. Szabó J.Gy. szerint ez a sír honfoglaló magyar (ill. a magyar uralom képviselője) (SZABÓ 1964.114.31. jegyzet). A sír a temető középső harmadának a szélén helyezkedik el és nem metszi egyik avar sírt sem. Hasonlóképpen NY-K-i tájolású a 40. sír. A 13-14 éves gyermek a temető északi részén, a legszélső sírban nyugodott. Melléklete nem volt.

A harmadik eltérő tájolású sír a 39.: 136-316°, szinte pontosan DK-ÉNY-i vagyis fordítottja a temetőben megfigyelhető fektetési rendnek. Tekintettel arra, hogy a sír a temető szélén helyezkedik el, ebben a jelenségben kétségkívül a közösségből való kirekesztés, a különállás figyelhető meg (SZABÓ 1966.47., TOMKA 1975.8.). Ezt hangsúlyozza, hogy a halottat *hasára fektetve temették el*. Karjait könyökben behajlították és a mellkas alá helyezték. A jelenségnek több párhuzama ismert az avar korból, akár a fordított tájолást, akár a hasrafektetést, vagy akár mindkettőt vizsgáljuk¹⁸. A hitvilággal kapcsolatba hozható jelenség magyarázatánál nagy az egyetértés a kutatók között (BANNER 1927/b. 41., SZABÓ 1976.70.). Olyan rítussal állunk szemben, amikor a közösség a halott és a visszajáró lélek ellen úgy „biztosította magát”, hogy a „rendelkezésre álló eszközök” közül kettőt is igénybe vett: nemcsak fordítva helyezték a sírba a holttestet, hogy ne találhasson vissza, hanem hasra is fordították, hogy megnehezítsék a visszatérését. A halott lábának levágása valószínűleg büntető céllal történt.

Hasonló indíték vezérelhette a közösséget a 21. sír *zsugorított* helyzetben sírba tett halottjának temetésekor is. Ebben az esetben a jobb kart hozzákötözték a bal alsó lábszárhoz. Ma már alig van olyan nagyobb avar temető, amelyben ne tárnának fel *zsugorított* helyzetű vázakat¹⁹. Ezek közös jellemzője, hogy a temető szélén

¹⁶ Az avar és honfoglalás kori padmalyos temetkezésekről legutóbb LŐRINCZY (1985.156., 1991. 129.) írt.

¹⁷ Az itteni sírok tájolása – más IX. századra keltezhető alföldi lelőhelyhez hasonlóan – eltér a IX. századi Kisalföldön megfigyelt, dominánsan NY-K-i irányítástól. Tomka és Kovrig értelmezése szerint az új, NY-K-i tájолás a Dunától délre eső területeken frank hatásnak tudható be, míg a Kisalföld szlovákiai részein megmaradt a késő avar kori hagyományos ÉNY-DK-i tájолás (KOVRIK 1963.94., TOMKA 1975.64.). Amennyiben Szarvason számolnunk kell idegen hatással, sokkal inkább a honfoglaló magyarok jöhetnek számításba, mint pl. a 40. sír esetében (lásd alább).

¹⁸ A sok szóba jöhető lelőhely közül csak néhányat említek meg: Alattyán 11. (KOVRIK 1963.448.), Szentés-Kaján 257. (KOREK 1943.50., MADARAS 1991.23.), Üllő I. 93. (HORVÁTH 1935.17.), Kaba-Bitőzug 157. (NEPPER 1982.118.), illetve lásd még SZABÓ gyűjtése (1976.61. és a 62. táblázata).

¹⁹ A teljesség igénye nélkül néhány: Nagykamarás 22. (BANNER 1927/a.153.), Jászapáti 47. (MADARAS 1990. 168.), Szebény I. (GARAM 1975.93.), Dévaványa 58. (KOVRIK 1975.135.), Tiszaderzs 18. (KOVRIK 1975.221.), Szentés-Kaján (MADARAS 1991.24.), Kaposvár 33.lh.30.

fekszenek sekély sírgödörben, s szinte mindig melléklet nélküliek. Mára bizonyossá vált, hogy e szokás háttérében hitvilági magyarázatot kell keresnünk, nem pedig társadalmi tényezőket²⁰ (BANNER 1927/a.153., BANNER 1927/b. 58., KOVRIG 1963.80., SZABÓ 1966.47., BÁRDOS 1978.31.).

A vázak helyzete a sírban legtöbbször hanyatt fekvő, nyújtott. Néhány esetben a lábakat enyhén felhúzták (11., 30., 34. sír). A kezek a test mellett fekszenek. Három sírnál a kezeket a medencére helyezték (18., 23., 28. sír). A 17. sír halottja felhúzott vállal feküdt, így joggal gondolhatunk arra, hogy a temetés előtt becsavarták valamilyen anyagba. Teljes bizonyossággal csak 4 sírban tudunk *koporsót* kimutatni: a 2., 12., 26. és 42. sírban találtak kapcsokat, illetve vasalásokat. A 2. sírban ácskapocs alakú koporsókapcsok és koporsóvasalások voltak. Sajnos ez utóbbiak olyan rossz állapotban vannak, hogy nem lehet sem pontos számukat, sem formájukat meghatározni. A kapcsok a koporsó tetejét merevítő deszkákat rögzítették a fedőhöz, a vasalások pedig azokon a helyeken erősítették a koporsót, ahol különösen nagy terhelésnek volt kitéve (TOMKA 1977/78. 29.). Ilyen kapcsokat gyakran találhatunk késő avar temetőkben²¹. A 2. sír érdekessége – melyre az időrend ismertetésénél még visszatérek –, hogy honfoglalás kori leletanyaga ellenére nemcsak a tájolása, de koporsója is az avarság felé mutat. A magyar honfoglalás kori temetkezésekre nem jellemző a kapcsokkal és vasalásokkal erősített koporsó²². E sír esetében véleményem szerint közvetlen avar hatással kell számolnunk. A 12. sír S-alakú koporsókapcsa fatörzsből vajt koporsóra utal. Az egyik oldalán élesre kialakított kapcsot²³ beleverték a kettévágott és kivájt fatörzs végébe és ezzel erősítették egymáshoz a két részt (DINNYÉS 1975. 64. 2/3. kép). Közvetett úton a csontok – elsősorban a koponya és a lábfej – és a leletek elmozdulásából is a koporsó meglétére következtethetünk. A feltárt 49 sír között az előbb említett 4 síron kívül 20 esetben figyelhető meg valamiféle elmozdulás.²⁴

Amennyiben a fentiek igaznak bizonyulnak, nyilvánvalóan vagy vajt, vagy csapolt egyszerű láda koporsókkal kell számolnunk (TOMKA 1977/78.61., KISS

39.41. sír (BÁRDOS 1978.19-20.), Alsógyellér / Holiare 706. 731. (TOČIK 1968.106.108.), Dormánd 38.39 (SZABÓ 1966.46.), Csengele (TÖRÖK 1984.44.).

²⁰ A két nézet közti vitára lásd: SZABÓ 1976.70.

²¹ Szentes-Kaján 320., 346., 77., 227., 133. (MADARAS 1991. 27.), Nagypall 134. (KISS 1977.77.), Pécs-Köztemető 8. (KISS 1977. 94.), Jászapáti (MADARAS 1990.168.), Pécel (TÖRÖK 1971.88.), Kiskörös (TÖRÖK 1975.316.319.), Kisköre 50. (GARAM 1979.19.), Csengele (TÖRÖK 1984.44.).

²² Nem teljesen ismeretlen a honfoglaló magyarságnál a kapcsos koporsó használata, hiszen – ha szórványosan is – előfordul ilyen. Legutóbb az algyői honfoglalás kori temetőben (KÜRTI 1980.342.). Ugyanakkor feltétlenül hangsúlyozni szükséges, hogy a honfoglalás kori sírok koporsókapcsai kb. 4-5 cm nagyságúak, míg a hasonló avar kori darabok általában 10 cm-nél is hosszabbak (TETTAMANTI 1975.93.).

²³ Nem lehet elfogadni Dinnyésnek azon megjegyzését, hogy az S-alakú koporsókapcsok használatának felső kronológiai határa a VII. sz. második felében eltemetett Szentes-kajáni 33. sír, hiszen jelen példánk is igazolja ennek az ellenkezőjét. Érdekes egyébként, hogy a kajáni 33. sírban az S-alakú és az ácskapocs alakú koporsókapcsok együtt fordulnak elő, ami arra utal, hogy itt olyan vajt koporsót használtak, amelynek oldalait a derékszögű kapcsokkal erősítették meg (KOREK 1943.6.1. kép).

²⁴ A következő sírok jöhetnek számításba: 7., 8., 9., 11., 15., 18., 19., 22., 23., 24., 27-30., 32., 35., 38., 41., 43., 45.

1990.416.). A jelenleg rendelkezésre álló ásatási dokumentáció nem teszi lehetővé, hogy más közvetett adatokból (a koporsó fala által hagyott csík, vagy a koporsó formáját kiadó elszíneződés a sírgödörön belül (WICKER 1990.21.), a koporsó használatára következtethessünk. Egy sírban találtak (3. sír) famaradványt, erről azonban nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a koporsó része lett volna.

Leletek

A temetőben 49 sírt tártak fel, ebből: 18 férfi, 13 női, 15 csecsemő, gyermek vagy serdülő sírja és 3 olyan temetkezés van, ahol a nemet sem antropológiai, sem régészeti módszerekkel nem lehetett meghatározni.

	Összes	Melléklettel	Melléklet nélkül	
			sír	%
Férfi	18	17	1	5,3
Gyerek	15	1	14	93,3
Nő	13	11	2	15,4
?	3	1	2	66,6
Összes	49	30	19 ²⁵	38,8

Négy olyan férfisír van amelybe kettőnél több mellékletet helyeztek el (2., 16., 18., 44.).

A leletek ismertetését a két honfoglalás kori sírral kezdem. Mindkét sírban találtak *lószerszámot*. A 2. sírban egy kengyel bordázott talptöredéke volt, melyből nem lehet pontosan megállapítani az eredeti formát, de a szár ívelése honfoglalás kori körte alakú kengyelre utal. Jobb állapotban maradt meg a 16. sír kengyelpárja.

A körte alakú kengyelek közé sorolható típus általános volt a honfoglaló magyarságnál²⁶. A kengyelpár alatt ovális hevedercsat feküdt²⁷. A bal boka mellett csikózablát találtak, amelynek a szárai hiányoztak²⁸. Ebben az esetben lábhoz tett lószerszámos, jelképes lovas sírral állunk szemben (BÁLINT 1971.87., LÁSZLÓ 1943.53.,55.). Nem zárható ki, hogy nyereggel együtt temették el a halottat, mint

²⁵ Ide sorolom a 3. sírt, amely alatt a kora bronzkori makói edény volt, illetve a 37. sírt, amelyben ugyan állatsontot találtak, de az valószínűleg a sír alatt lévő szarmata gödörből került a sírba.

²⁶ Pl. Bordány (DIENES 1956.IX.t.4.5.), Mezőtúr (SUPKA 1909.264.), Naszvad (SZŐKE 1941.II.t.4-6.), Kenézlő (FETTICH 1931.84.53. kép).

²⁷ Párhuzamait szintén honfoglalás kori sírokból ismerjük: Törtel (PÓSTA 1896.34.), Szentes-Szentlászló (SZÉLL 1941.234. II.t.4.).

²⁸ Amennyiben a boka mellett talált két vaskarika valóban egy csikózabla része, úgy meglehetősen ritka esettel állunk szemben. Egyedülállóan is tekinthető, ha azt feltételezzük, hogy a zabla vas szarát valamilyen szerves (tehát a sírban elbomló) anyaggal helyettesítették. Sokkal valószínűbbnek tűnik az, hogy a temetés előtt esetleg szándékosan szétszedték a zablát. Talán rontott zablaként értelmezhető a Szegvár-szőlőkajai 44. sír fél zabltagja is (LŐRINCZY 1985. 147. 4. kép 2.).

ahogyan erre más, honfoglalás kori sírok esetében következtetni lehet (LÁSZLÓ 1943.45.).

A 2. sír aranyozott, ezüst, négy szirmos rozettája eredetileg a kantárt díszítette. A honfoglaló magyarság emlékanyagából az alábbi helyekről ismerjük pontos párhuzamait: Gádoros 2. (FETTICH 1937. XCIII.8-9.), Ártánd-Nagyfarkasdomb 6. sír (MESTERHÁZY 1980. 95.) és Oroszlámos (STANOJEV 1989.19., HAMPPEL 1905.II.654.). Mivel nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű pénzzel datálható rozettás lószerszamos temetkezéssel, ezért a típus használatának időhatárait csak nagy vonalakban jelölhetjük ki (MESTERHÁZY 1990. 52.). Az általánosan elfogadott vélemény szerint az aranyozott ezüsből készült rozetták²⁹ használata legkésőbb a X. század közepén megszűnt (DIENES 1956.44., MESTERHÁZY 1980. 96-8., MESTERHÁZY 1990.52., RÉVÉSZ 1989.50.).

A két lószerszamos sírban talált kés közül a 16. síré formájában és méreteiben megegyezik a többi sír késével, a 2. sír 19,8 cm hosszú kése viszont a temető leghosszabb példánya. Tekintettel arra, hogy a nagyobb méretű kések elterjedése a VIII. századtól figyelhető meg (KOVRIK 1963.122.) és a honfoglaló magyarok kései általában kisebbek az avarokénál, itt is olyan közvetlen kapcsolatra következtethetünk a két népesség között, mint amire az avar típusú és ritusú 2. sír esetében már utaltunk³⁰.

A 16. sír pajzsos fejű ezüst *lemezgyűrűje* egyértelműen a honfoglalás kori emlékanyaghoz sorolható. Mint ahogyan szintén a honfoglalás kori hitvilág felé visz az *ezüstlemez*, amelyet a sír halottjának a szájában találtak. Mivel a nyitott állkapocs belső oldalán került elő, joggal gondolhatunk arra, hogy eredetileg szemfedőként szolgált³¹ (DIENES 1963., SZABÓ 1964/5. 67.). A tárgyak rossz állapota miatt nem rendelkezünk pontosabb adatokkal a vaslemezekről, amelyeket a 16. sír halottjának medencéjében találtak. Az ásatási napló szerint az egyik szabálytalan téglalap alakú, a másik szélesebb szív forma. Szabó J. Gy. ezeket feltételeesen *vasövvereteknek* határozta meg³².

A férfisírok leggyakoribb melléklete (14 sír) a *vascsat*. Ezek négyzet, téglalap, trapéz és ovális alakúak. Három esetben (4., 34., 42. sír) két-két vascsat volt a halott medencéjén, egy sírban pedig a vascsat trapéz alakú bronzcsattal együtt fordult elő

²⁹ Érdemes egy apró ellentmondásra felhívni a figyelmet. Szőke B. és Mesterházy K. kutatásai alapján az aranyozott ezüst rozettás lószerszámok a nők lovait díszítették. Ezzel szemben az ásatás során Szabó J. Gy. „férfi?”-nak határozta meg a 2. sír halottját. Mivel az antropológiai vizsgálat a csontok rossz állapota miatt nem terjedt ki e sír elemzésére (LIPTÁK-MARCSIK 1970.47.), ezért egyértelműen nem dönthető el, hogy valóban férfi halott feküdt-e a sírban. (Szabó J. Gy. kollégái szerint kiváló antropológiai érzékkel rendelkezett).

³⁰ Az avar kori kések nagyságrendileg nagyobbak a honfoglalás kori daraboknál, azonban a honfoglaló magyaroknak is voltak az átlagnál hosszabb kései: pl. Szegvár-Szőlőkalja 10. sír 17 cm hosszú kése (LŐRINCZY 1985.143.2. kép 11.).

³¹ Hasonló ezüstlemezeket találtak Pusztaszentlászló 163. és 198. sírjában (SZŐKE-VÁNDOR 1987.66.), Szegvár-Szőlőkalja 52. sírjában (LŐRINCZY 1985. 151.), Algyőn (KÜRTI 1980.339.).

³² Hasonló vas övveretek az avar korból ismertek: Jászapáti (MADARAS 1990. 172.), Szentes-Kaján 273. (MADARAS 1991.26.t.3.)

(35. sír). Ezeknek a halottaknak nyilvánvalóan kettős övük volt³³. A 35. síron kívül a 18. sírban találtak bronzcsatot. Mindkettő trapéz alakú, a pecke hiányzik (a 35. sír csatjának vasból készült a pecke) és szíjszorító, illetve csattest nélküliek³⁴. Ahol az ásatás során feljegyezték, a férfisírok közül 4 esetben a pecek jobbra, két sírban balra (ebből a 35. csatja kimozdult), egyszer a fej és egyszer a láb felé nézett. Vagyis az övet balról jobbra csatolták³⁵.

Igen gyakran találtak a férfisírokban *vaskéseket*. Mindegyik sírban egy-egy fordul elő. Hosszuk 9-19 cm, szélességük 1,5 és 2 cm között mozog. Egyélűek és középső vagy szélső nyélállásúak (pl. a 18. és a 28. sír kése). 5 esetben találták a váz bal oldalán és három esetben a jobb oldalán. Ez utóbbiak közül az egyik a 2. síré. Az így kapott kép szerint a kés és az öv viseleti egységet alkot és így is kerül elő a sírokból (LÁSZLÓ 1941. 175., TOMKA 1972.68.).

Érdekes *csonttárgy* került elő a 18. sírből. Az ívelt csontlemezt középen kifúrták. A jobb comb és a medence találkozásánál került elő. Szabó J. Gy. tarsolyzárónak határozta meg, Szőke B. M. pedig a propeller veretek közé sorolta (MRT 8.442.). A tárgy pontos párhuzam nélkül áll az avar emlékanyagban. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a propeller alakú veretek az öveken a kések felett helyezkedtek el és a kések felfüggesztésében játszottak szerepet (LÁSZLÓ 1941. 179., TOMKA 1972. 72.). A 18. sír esetében viszont a csonttárgy a halott jobb oldalán helyezkedett el, míg a kés a medence bal oldalán feküdt. Ez persze nem zárja ki, hogy valóban az övre volt felerősítve. Mégis – ha meggondoljuk, hogy az avarok a tarsolyukat a jobb oldalukon viselték – Szabó J.Gy.-nek adhatunk igazat. Még azzal együtt is, hogy mint tarsolyzáró csak úgy tudott működni, hogy a tarsolyt függesztő fonalat (bőrt) a lemez közepén fúrt lyukon vezették át, ezzel lehetett nyitni és zárni a tarsolyt.

Ismeretlen rendeltetésű tárgy került elő a 44. férfisírből. A kör alakú tárgy vasból készült, közepén átfúrták. A bal alkar mellett feküdt. Jó párhuzamát ismerjük a Szentek-kajáni 273. sírből³⁶. Nem kizárt, hogy övdíszről van szó.

A 44. sír medencéjén talált *sarló* formáját tekintve megegyezik a késő avar kori³⁷ típusokkal (ERDÉLYI 1975.). Az avar kori sarlós temetkezéseket SOMOGYI Péter gyűjtötte össze (1982.), ebből kiderül, hogy nemcsak a késő avar korban volt általános a sarlós temetkezés, hanem a IX. század folyamán is. A rítus hitvilági háttere régóta ismert. A sarló eltemetése – amennyiben nem munkaeszközként helyezik a sírba (SOMOGYI 1982.193.20.j.) – a halottól és ártó szellemétől való védekezés, amely az ún. vasbabona körébe sorolható (KOVRIK 1963.219., SZABÓ 1964.124., DIÓSZEGI 1974.90., BÁLINT 1974.602.).

A 13 nő közül 11-et temettek el melléklettel (84 %). Csak a 12. és a 39. sír fordított tájolású és hasra fektetett halottját helyezték a sírba melléklet nélkül. A

³³ Nem ritka az olyan kettős öv, ahol az egyik övön bronz-, a másikon pedig vascsat volt: Szentek-Kajánon 18 ilyen sírt tártak fel (MADARAS 1991.53., KOVRIG 1963.161.).

³⁴ Kovrig szerint az avar kor legkésőbbi anyagában a csatok nem rendelkeztek csattesttel és szíjszorítóval (KOVRIK 1963.158.).

³⁵ Ez megegyezik a késő avar övek viselési módjával (TOMKA 1972.65. 78. jegyzet).

³⁶ Vö. 32. jegyzet!

³⁷ A sarlók tipológiájával legutóbb Müller R. foglalkozott. Az ő megállapításai szerint a szarvasi sír sarlója az ún. íves sarlók körébe tartozik (MÜLLER 1982.469.).

leggyakoribb melléklet a nőknél is a *vascsat* (5 sír). Két sírban (28., 48.) két-két darab is előkerült. A csatok formájukban és méretükben megegyeznek a férfisírok csatjaival, bár a temető legnagyobb méretű darabja éppen a 48. női sírban feküdt. A csatpecsek egy esetben balra (20.), két esetben pedig a fej felé nézett (19, 28.). *Vaskést* szintén két sír tartalmazott (28., 48.). Mindkét esetben a váz jobb oldalán feküdtek³⁸. Mindkét kés kisebb a férfiak késeinél.

Négy sírban találtak agyag *orsógombot* (5., 15., 29., 31. sír) a térd mellett, két-két esetben a jobb, ill. a bal oldalon. Közülük kettő díszítetlen, kettőn pedig körbefutó bekarcolt vonalak vannak. Mindegyik tipikusan késő avar kori.

Fülbevalót egy sírban találtak. A 30. sír ovális karikájú, üveggyöngy függős bronz fülbevalója jól ismert az avar kori anyagban³⁹. Általánosan elfogadott vélemény szerint használatuk a VII. sz. végétől kezdődött, széles körű elterjedésük a VIII. századra tehető. A típus használata kb. a VIII. század végéig megszűnik, de egyes formái változatai megvannak a IX. század első harmadában is⁴⁰.

A 8. sírban talált *bronzkarika* az ásatási napló szerint a medencéről került elő és a leírásban csatként szerepel. A múzeum ezen a sírszámon egy huzalból készült bronz hajkarikát őriz, amelynek a végeit egymásra tekerték. A napló szerint közvetlenül a medencecsont felett volt, így valószínűnek tarthatjuk a sírhoz tartozását. A rugós gyűrű ismeretlen az avar kori leletanyagban, általánosan elterjedt viszont a szarmata korban⁴¹. Mivel e sír helye és rítusa jól illeszkedik a temető képébe, avar korinak tarthatjuk és feltételezhető, hogy a karikát másodlagosan használták fel.

A csecsemő-, gyermek- és serdülőhalottak közül csak egyet, a 10. sír Inf.II. korú gyermekét temették el melléklettel. Egy négyszögletes és egy kerek *vascsat* volt a sírban. Méretük megegyezik a többi sírban találtakéval.

A bizonytalan nemű sírok közül egy, a 6. tartalmazott 2 *vascsat*ot.

A sírok mellékleteinél külön kell tárgyalni az *állatcsontokat*. A probléma vizsgálatakor mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a temető alatt számos szarmata telepjelenség volt, így az egyes sírokban előforduló állatcsontokról nem minden esetben dönthető el, hogy valóban túlvilági útravalóról van-e szó.

Az ásatási napló szerint két sír esetében számolhatunk olyan állatcsontokkal, amelyek biztosan szarmata gödörből kerültek a sírokba: a 16. sírban egy lócsontot találtak a sír fenekétől 15 cm-re, a 37. sírban pedig egy kisemlős lapockát. Ez utóbbi esetben a sírt egy szarmata gödörbe ásták bele. Teljes bizonyossággal nem dönthető el, hogy a 39. sírban talált lófog a sírhoz tartozott-e⁴².

³⁸ Tomka megállapításai szerint, ha a kés a nők bal oldalán kerül elő a sírból, akkor az nem az életnek megfelelő, hanem inkább rituális hely. E két sír esetében a viseleti helyen kerültek elő a kések, szemben más temetőkben megfigyelt szokásokkal (TOMKA 1972.35.68.). Tomka szerint a IX. századtól kezdve a kés elsősorban a férfisírok melléklete (TOMKA 1972.66.).

³⁹ Néhány párhuzama: Kékesd (KISS 1977. Pl.XII.8.12. XIII.33.), Kisköre (GARAM 1979. Taf.9.35.10.1.2.), Kaposvár (BÁRDOS 1978.19.), Alattyán (KOVRIK 1963.XXII.36-7.), Szentes-Kaján (MADARAS 1991.43.t.1.).

⁴⁰ Kovrig szerint a VI. század 2. felétől figyelhető meg az elterjedése és a VIII. században vált általánossá a viselete. Čilinska szerint kb. 725-ig fordul elő, de egyes formai változatai a IX. század első harmadában is használatban voltak (ČILINSKA 1966.142.Abb.10.).

⁴¹ Szentes-Nagyhegy, 20. sír (PÁRDUCZ 1956.XVIII.t.7.8.), Csongrád-Kenderföldek 19. sír (PÁRDUCZ 1959. VI.t.8.), Endrőd-Szujókereszt 27. sír (VADAY-SZŐKE 1983.82.3. kép 8.).

⁴² Lásd 12. jegyzet!

Az alábbi sírok esetében nincs utalás a csontok eredetére, így ezeket úgy értelmezhetjük, hogy valóban a sír anyagához tartoztak. Két lófogat találtak a 2. sírban honfoglalás kori lószerszámokkal. A meglehetősen ritka eset nem egyedülálló az avar kor régészetében: lófogat helyeztek Pilismarót-Öregdomb 82. sírba, Bágyog-Gyürhegyen, Dormánd-Hanyipuszta 5. sírba (SZABÓ 1964/65.66., SZABÓ 1966.), Alattyán 496. sírba (KOVRIK 1963.77.). Ez utóbbi eset kapcsán vetette fel Kovrig, hogy a sírokba óvó céllal temettek volna állatfogakat az avarok. A magyar honfoglalás idejéből is ismert a szokás (jelenség). Bólyról van adatunk egy lószerszám honfoglalás kori sírról, amelyben lófogat volt (KISS 1983.51.) és Nagykőrösön is feltártak egy sírt, amelyben azonban lófogakon kívül találtak más lócsontot is (DIENES 1960.177.)⁴³.

Négy sírnál nem állapítható meg a sírba helyezett állatcsontról, hogy milyen állat része volt (5., 8., 10., 24. sír). A 6. sírban szarvasmarha lapockát, a 18. sírban sertés zápfogat találtak. Megállapítható, hogy az itt temetkező közösség esetében meglehetősen ritka volt a túlvilági útra szóló ételmelléklet sírba helyezésének szokása. Különösen szembetűnő ez, ha figyelembe vesszük, hogy egyetlen sírban sem találtak edényt.

A temető időrendje és a történeti kérdések

A temető időrendjének vizsgálatakor célszerű a sírokat két részre osztani. A két lószerszámmal eltemetett sírt (és feltételeesen a 40. sírt) történeti szempontból külön kell értelmezni.

Előbb azonban lássuk milyen képet mutat a többi 47 sír!

Ezek a sírok a temetkezési szokások és a leletanyag szempontjából egységes képet mutatnak. Az ÉNY-DK-i tájolás, a sírgödör formája és a koporsókapcsokkal megerősített koporsók használata a *késő avar kor felé mutat*.

A leletanyag ismertetésénél szintén azt tapasztalhattuk, hogy a sírok leletei egyértelműen a késő avar korhoz és népességhez köthetők. A 47 sír leletei közül három tárgy jelent kivételt: a 3. sír alatt talált kora bronzkori edény alapján a temető alatt a Makó-Kosihy-Čaka kultúra települése lehetett. Sírásás közben kerülhetett a 8. sír földjébe a halomsíros kultúra bronztűje. Ebben az esetben nem számolhatunk másodlagos felhasználásával. Sokkal inkább erre gondolhatunk a 8. sírből előkerült szarmata kori bronzkarika kapcsán, tekintettel arra, hogy a lelet a medencén került elő. A sírok egyéb leletei, kések, bronz- és vascsatok, fülbevaló, sarló, vas övveretek késő avar koriak. A pontosabb időrend meghatározásához a következő szempontokat kell figyelembe venni. A temetőből teljesen hiányoznak az avar kori öntött

⁴³ A jelenség értékeléséhez két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt csak elvétve ismerünk ilyen sírokat, másrészt pedig ezek értelmezése is vitatható, tekintettel arra, hogy vagy nem hitelesen feltárt, vagy bolygatott sírből kerültek elő a lófogak. Nem zárhatjuk ki egyértelműen azonban, hogy létezett olyan temetkezési mód, amelynek során – akár más csontokkal vagy anélkül – csak lófogak kerültek a sírba.

bronz övveretek. Nincs egyetlen olyan öv sem, amelyen különböző, másodlagosan felhasznált vagy akár sérült veretek lennének⁴⁴.

Olyan népesség élt itt, amely két okból nem viselhetett veretes övet. Vagy függőségi viszonyban éltek, mint ahogyan ez megfigyelhető a frank fennhatóság alatt a dunántúli avaroknál (SZŐKE 1979/a.10.), vagy nem volt lehetőségük az övek díszítésére. Ez esetben arra gondolhatunk, hogy a közösség „anyagilag” nem engedhette meg magának a veretes övek viseletét, bár ennek igen kicsi a valószínűsége, ha meggondoljuk, hogy alig ismerünk olyan avar temetőt, amelynek – legyen bármily szegényes – egyetlen bronzveretes övvel bíró tagja se lenne. Sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy az itt temetkező közösség élete arra az időszakra esett, amikor a korábbi avar fémművesség teljes egészében megszűnt, vagy az esetleg még működő ötvös központok (pl. a Dunántúlon) hatása szűnt meg területünkre. Ezt valószínűsíti, hogy a korábbi női ékszerek sem találhatók meg a temetőben egyetlen bronz fülbevaló kivételével.

Ilyen értelemben nagy „értéke” lehetett egy szarmata bronzkarikának, amit későbbi viselője talált valahol. Ez az általános leletszegénység csak egyetlen időszakban képzelhető el az Alföldön: a frank és a bolgár hadjáratok után a korábbi ötvösség termékeit viselő generációk és ötvöshagyományok elhalása után. Ez kb. a IX. század közepe táján kezdődhetett el, amikor a korábbi tradíciók és viseleti szokások közül már csak alig néhány élhetett (pl. tájolás, koporsó használat). Az egységesen szegény leletanyag tehát korhatározó a temető szempontjából (vö.: GARAM 1972.180., MRT 8.444., RHÉ 1924.25.).

Mielőtt tovább elemeznénk a temető időrendjét, célszerű megvizsgálni hogyan illeszkedik a temető időrendje abba a történelmi képbe, amelyet a hazai történeti és régészeti kutatásunk kialakított a IX. sz. eseményeiről.

Az eddigi vélemények – a kevés rendelkezésre álló adat miatt – a IX. századi és különösen az alföldi avarságról meglehetősen széles sávban mozognak, ezért nehéz egyértelmű képet alkotni erről a kérdésről⁴⁵. Mégis úgy gondolom, egyfajta kép felvázolható a század régészeti, történeti és etnika viszonyairól⁴⁶.

1. Ma már egyre világosabban látszik, hogy a VIII. sz. végi frank hadjáratok, majd az ezt követő avar beháború ellenére a Dunántúl, illetve a Kisalföld szlovákiai részein jelentős avar népességgel (is) számolhatunk. Leletanyaguk a legkésőbbi avar tárgyakkal és az egyre nagyobb számban megjelenő, elsősorban frank importokkal jól körülhatárolható (RHÉ 1924. 24-25., SZŐKE 1953.169., SZŐKE 1956.132-137., BÓNA 1968.118., TOMKA 1969., SZŐKE 1979., SZŐKE 1979/a., SZABÓ 1980.107.14.j., SZŐKE 1982., VÉKONY 1984., SZŐKE 1986., SZŐKE 1987.).

2. Nehezíti vizsgálódásunkat, hogy a IX. század folyamán a Dunántúl és az Alföld közös fejlődése (eltekintve a két területen megfigyelhető regionális eltéré-

⁴⁴ Kovrig szerint ez utóbbiak jellemezheték a IX. századi avar népességet.

⁴⁵ A bőséges irodalomból csak az utóbbi két évtizedben született összefoglaló jellegű munkákat emelem ki: TOMKA 1971., BÓNA 1971., BÓNA 1986/a., BÓNA 1986/b., TÖRÖK 1973., SZŐKE 1986., SZŐKE 1987., BÁLINT 1991., MADARAS 1991/a. Mindegyik tanulmány bőségesen hivatkozik az addig megjelent publikációkra.

⁴⁶ Nem térhetünk ki olyan fontos történeti és régészeti kérdésekre vizsgálatára, mint pl. a Nagymorva Birodalom, Pannonia frank fennhatósága, a nagyszentmiklósi kincs, az abrodítok és timocsánok problémája stb.

sektől) és korábbi kapcsolata megszűnt. Míg a fentiek értelmében a Dunántúlon éppen a bajor-frank importok segítenek a kronológia kidolgozásában, addig az Alföldön nem rendelkezünk a datáláshoz biztos kiindulási ponttal. Noha végérvényesen nem mondhatunk le annak lehetőségéről, hogy ismereteink bővülésével éppen a dunántúli anyag segítségével lehetőség nyílik az alföldi leletek potosabb keltezésére, szükségesnek látszik azonban az alföldi viszonyoknak megfelelő kronológiai rendszer kidolgozása (vö. SZŐKE 1979/a.9. és BÁLINT 1976.33.).

3. Bár a források nem adnak pontos képet a 804. évi bolgár hadjáratról, feltehető, hogy nem szüntethette meg teljes egészében az avarság jelenlétét az Alföldön. Mivel nem tudunk olyan avarok elleni bolgár támadásról, amely hasonlóan nagy veszteségeket okozott volna (BÓNA 1965.40., SZŐKE 1987.61.), nehezen képzelhető el, hogy az ismert bolgár támadás egy olyan nagyszámú népességet kiirtson, mint amilyenre a VIII. század végi avar települések és temetők sűrűségéből következtetni lehet.

A hadjáratot követő bolgár jelenlétről ellentmondó vélemények láttak napvilágot⁴⁷. Tudjuk, hogy a 811. és a 814. évi Bizánc elleni bolgár hadjáratban avarok is részt vettek, illetve, hogy az avar férfiak egy részét 804-ben hadifogolyként magukkal vitték (BÓNA 1965.39., NAGY 1967.75., VÉKONY 1984.68.). Ma már nehezen fogadható el, hogy a bolgárok nagy számban foglalták volna el a Kárpát-medence keleti felét (LÁSZLÓ 1942.794., MOÓR 1970.361.). Sokkal realisabb egy olyan vékony réteget feltételeznünk, amely a bolgár hatalom helyi exponenseként néhány fontosabb közlekedési, gazdasági (NAGY 1967.80., BÓNA 1986/b. 16-17.; MESTERHÁZY 1977.167., VÉKONY 1984.70., KÜRTI 1983. 216-8., SZÁDECZKY 1983.) vagy stratégiai pontot szállt meg az Alföldön.

Ezt látszik alátámasztani bizonyos helynevek, illetve pl. a nádor név előfordulásának vizsgálata⁴⁸. Hasonló eredményre jutunk, ha a bolgárok régészeti emlékeit vizsgáljuk. A belőlük levonható következtetések szerint is legfeljebb a IX. század közepétől számolhatunk nagyon gyér bolgár jelenléttel az Alföldön⁴⁹.

4. A IX. századi források „hallgatása” az alföldi avarokról korántsem jelenti azok teljes pusztulását, legfeljebb politikai aktivitásuk csökkenését (SZŐKE 1979/a.5.). Fontos hangsúlyozni, hogy az avarok politikai hatalmának megsemmisítését el kell választani az avarság megsemmisítésének lehetőségétől.

5. Ha feltesszük, hogy a bolgárok nem irtották ki az avarokat és a bolgár fennhatóság csak névlegesnek tekinthető, akkor feltétlenül szükséges meghatározni, hogy hol és miként lehet igazolni a továbbélő avarokat.

Mint láttuk, ez elsősorban módszertani probléma, amelyre még nem dolgoztunk ki pontos módszert, mégis lehetséges e népesség körülhatárolása. Mivel jellemezhetjük a IX. századi avarok népét? Ismerünk néhány olyan jellegzetes leletet,

⁴⁷ Ezek összefoglalása: MESTERHÁZY 1977.158-62., MOÓR 1970., KRISTÓ 1983., BÁLINT 1991.100-101.

⁴⁸ A szóba jöhető helynevek: Csongrád, Gyulafehérvár, Nándorfehérvár (KRISTÓ 1983.33.).

⁴⁹ Bár Nagy Á. és Moór részéről történt próbálkozás nagyobb bolgár befolyás/jelenlét bizonyítására ezekkel szemben lásd: MESTERHÁZY 1977.168.

amely nagy valószínűséggel az avarokhoz köthető⁵⁰. Néhány temető esetében biztosan állítható, hogy a IX. század első évtizedeiben is használatban voltak, és bár kevés helyről, de tudunk olyan késő avar településnyomokról, amelyek korát a IX. századra lehet helyezni⁵¹. Ezek alapján az Alföld négy területi egységén figyelhető meg a IX. századi avarság jelenléte: a Közép-Tisza-vidék, a Körös és a Tisza szöge, Szeged környéke és a Vajdaság egy része jöhet számításba ebből a szempontból.

Mint a fentiekből kiderült, jelen ismereteink nem teszik lehetővé, hogy nagyobb számú továbbélő avar lakossággal számoljunk az Alföldön. Ugyanakkor várható, hogy a lelőhelyek száma az elkövetkező időkben bővülni fog. Mindezek nem mondanak ellent a szarvasi temető IX. század közepére keltezésének.

Nézzük milyen kronológiai következtetésekre és módosításokra ad lehetőséget a temető fennmaradó sírjainak vizsgálata! Nagy valószínűséggel a temetkezések zömét kitevő sírok közé tartozik a NY-K-i irányítású 40. sír. Ebben az esetben az eltérő tájolást vagy párhuzamba állítjuk más, késő avar temetőkben megfigyelhető hasonló jelenségekkel vagy feltételezzük a felszínhez való alkalmazkodás igényét. Mégis úgy gondolom, nem zárható ki annak a lehetősége, hogy ez a temető utolsó sírjainak egyike volt, ahol a halottat már nem az avar rítus, hanem egy új népesség szokása szerint temették el. Más régészeti jelenségek hiányában a kérdés nem dönthető el.

Sokkal egyértelműbb következtetéseket vonhatunk le a 2. és 16. sír esetében. Mindkettő olyan leletet tartalmazott, amelyek kizárólag a honfoglaló magyar-sághoz köthetők. Míg a 16. sír nem különbözik a megszokott honfoglaló temetkezésektől, a 2. számú számos érdekes jelenséget tartalmazott. Tájolása (ÉNY-DK) megegyezik a temető más sírjainak irányításával. Ez önmagában nem egyedülálló, hiszen a honfoglalók sírjainál is megfigyelhető némi eltérés a domináns NY-K-i fő iránytól. Mint arra már korábban utaltunk, a halottat kapcsokkal erősített koporsóban temették el. Ez a koporsó típus megfigyelhető a kákai, és más késő avar temető sírjaiban is. Különös hangsúllyal bír ez, ha figyelembe vesszük, hogy a kapcsokkal megerősített koporsó használata végső soron csak szórványosnak tekinthető a honfoglaló magyaroknál. Végül arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a 2. sír kése a temető leghosszabb darabja (kb. 20 cm). Ha összevetjük az avar és honfoglalás kori késeket, azt láthatjuk, hogy az avar kések nagyságrenddel nagyobbak a magyarok késeinél. Ha e fenti érveket sorra vesszük, kétféle következtetés vonható le.

1. A 2. sír rítusát tekintve egyedülálló a honfoglaló temetkezések között, de nem tartozott a temető többi sírja közé, hanem a 16. sírral együtt attól független, későbbi temetkezés.

⁵⁰ Ide sorolható az adai kincs (BÁLINT 1976 .33.), a záhonyi és mátészalkai síjívégek (bár ezek Bóna szerint az avar uralom alól felszabaduló szláv nemzetségek tulajdonai lehetnek (BÓNA 1986/a. 82.), illetve a IX. sz. első évtizedeire keltezhető karéjos síjívégek (MADÁRAS 1991/a. 26. és SZALONTAI 1991.).

⁵¹ Temetők: Hortobágy-Árkus (BÁLINT 1987.334., BÁLINT 1991.99.), Dunacséb (Čelarevo-YU BUNARDŽIĆ 1985.), Feketics (Feketič - YU), Ómoravica (Stara Moravica - YU) – Ricz Péter szóbeli közlése, Jánoshida (ERDÉLYI 1958.), Visznek (TÖRÖK 1975., TÖRÖK 1982.), Szentés-Nagyhegy, Szentés-Felsőcsordajárás, Kisköre (GARAM 1979.). Telepnyomok: Eperjes (BÁLINT 1991/a. 73.), Hajdú-bihari telepek (MESTERHÁZY 1980.12.), a Körösmenti részek (SZÓKE 1980.) stb. Természetesen a felsorolásnál nem törekedtünk a teljességre, hiszen a IX. századiként szóba jöhető alföldi lelőhelyek katasztere egy külön dolgot érdemelne.

Vagy: 2. Olyan honfoglaló magyar halottról van szó, akit bizonyíthatóan avar rítus szerint temettek el, vagyis a temetéskor az avar közösség tagjai olyan nagy számban éltek, hogy a korábbi temetkezési szokásaikat megőrizhették. Ez viszont a – temetőink esetében két népesség együttélését bizonyítja. Ez utóbbi megállapításnál szeretnénk hangsúlyozni, hogy nem arról a jelenségről van szó, ami más késő avar temetőkben megfigyelhető, hogy ti. a temető rendjébe látszólag jól illeszkedő, szuperpozíció nélküli, honfoglalás kori sírok kerültek az avar sírok közé/mellé, hiszen ezekben az esetekben igen nehezen lehetne bizonyítani a temető egyidejű, közös használatát. A kákai temetőnél éppen a rítus és a tárgyak keveredése (még ha az rendkívül kismértékű is) engedi meg a két népesség együttélésére vonatkozó következtetések levonását.

Történelmi szempontból ez arra enged következtetni, hogy a magyar honfoglalás után az itt élő avar közösség keveredett a honfoglalókkal, akik talán a vezetés és az ellenőrzés feladatát láthatták el a közösség életében.

A fentebb vázolt kép hogyan módosítja a temető használatára vonatkozó, korábban megfogalmazott időrendet?

Mint arról már korábban szó volt, az avar sírok a IX. század közepére keltezhetőek. A honfoglalók itteni megjelenésének megvannak az időbeli határai. A legkorábbi magyar megjelenéssel a Kárpát-medencében a 860-as évektől számolhatunk (GYÖRFFY 1987.587.). Figyelembe véve, hogy milyen kevés első generációs honfoglaló magyar sírt ismerünk, valószínűbbnek tarthatjuk a honfoglalás utáni feltűnésüket a Káka környéki részeken. A felső határt az aranyozott ezüst rozetta használata jelenti. Mint arról már volt szó, ezek előfordulása kb. a X. század közepéig követhető.

Mindezek alapján a temető használatának kezdete a IX. század közepére, második felére tehető, míg a legutolsó sírok a X. század első negyedében kerültek a földre.

Összefoglalva: A Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalomon feltárt temető 49 sírjában annak a közösségnek a halottai feküdtek, akik a IX. századnak abban az időszakában éltek, amikor nemcsak a korábbi avar ötvöshagyományok szűntek meg, hanem kihalt az az utolsó generáció is, amely e hagyomány utolsó termékeit viselhette. Az elszegényedett, de a hagyományait őrző közösség életének a vége a magyar honfoglalást követő egy-két évtizedre tehető. A két népesség közti kapcsolat csak a jelen temető esetében igazolható és nincs szó az avarság tömeges jelenlétéről a honfoglalás ideje alatt, bár a kákapusztai temető példája joggal veti fel annak igényét és lehetőségét, hogy a közeljövőben bővül azoknak a lelőhelyeknek a száma, amelyek esetében joggal gondolhatunk arra, hogy az avar népesség megélte a honfoglalást akár a Dunántúlon (pl. Vörs⁵²), akár pedig az Alföldön⁵³.

⁵² Bár sem a feltárás, sem a feldolgozás nem fejeződött még be, vannak olyan elemek, amelyek a két népesség együttélését valószínűsítik (KÖLTŐ-SZENTPÉTERY 1988.).

⁵³ Itt szeretném megköszönni Kürti Bélának és Lőrinczy Gábornak, hogy véleményükkel és hasznos tanácsaikkal segítettek a dolgozat elkészítésében.

Irodalom

- BÁLINT 1971.* = Bálint, Cs.: X. századi temető a szabadkigyósi-pálligeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkigyós.) *BMMK* 1.1971.49-88.
- BÁLINT 1974.* = Bálint Csanád hozzászólása a Balassa Iván: Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához c. előadásához. *Ethn.* 85.1974.601-2.
- BÁLINT 1976.* = Bálint, Cs.: A Dél-Alföld a IX-X. században. A honfoglalás előestéje. *Tiszatáj* 30.1976.10.29-35.
- BÁLINT 1991.* = Bálint, Cs.: Südungarn im 10. Jahrhundert. Budapest, Akadémia Kiadó 1991.
- BÁLINT 1991 /a.* = Bálint, Cs.: Spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). *VAH* 1991.
- BANNER 1927/a.* = Banner, J.: Népvándorláskori sírok Nagykomáromon. (Gräber aus der Völkerwanderungszeit bei Nagykomárom (Reasultate).) *Dolg* 3.1927. 141-159.
- BANNER 1927/b.* = Banner, J.: A magyarországi zsugorított temetkezések. (Die in Ungarn gefundenen Hockergräber.) *Dolg* 3.1927.1-122.
- BÁRDOS 1978.* = Bárdos, E.: Avar temető Kaposvár határában. (Rescue excavation on the findspot Nr. 33 of Kaposvár.) *SMMK* 3.1978.13-65.
- BÓNA 1964.* = Bóna, I.: A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon I-II-III. *SSz.* 1964/2.3.4. XVIII.127-141., 218-234, 319-329.
- BÓNA 1965.* = Bóna, I.: „Cundpald fecit”. A Petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon. *SSZ* 19.1965/1. 32-42.
- BÓNA 1968.* = Bóna, I.: Opponensi vélemény Cs. Sós Ágnes: „A Dunántúl IX. századi szláv népessége” c. kandidátusi értekezéséről. *ÁÉ* 95.1968.115-120.
- BÓNA 1971.* = Bóna, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). *ActaAH* 23.1971.265-336.
- BÓNA 1986/a.* = Bóna, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország Műemléki Topográfiája X. Budapest 1986.15-91.
- BÓNA 1986/b.* = Bóna, I.: Egy napkeleti nép Európában: az avarok. In: *Az avarok kincsei*, Budapest 1986.7-18.
- BÓNA 1987.* = Bóna, I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Székely Gy. - Bartha A. Budapest 1987. 265-373.
- BUNARDZIČ 1985.* = Bunardžič, R.: Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell'alto medioevo. Roma 1985.

- ČILINSKA 1966.* = Čilinska, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. (Slovansko-avarské pohrebisko v Nových Zámkoch.). Bratislava 1966.
- DIENES 1956.* = Dienes, I.: A bordányi (Csongrád megye) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. (Das Pferdegeschirr des Frauengrabes von Bordány (Kom. Csongrád) aus der Landnahmenzeit.) *MFMÉ* 1956.36-54.
- DIENES 1960.* = Dienes, I.: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. (Могилы венгров-завоевателей родины в Надькёрёше. Gräber Landnehmender Ungarn in Nagykőrös.) *AE* 87. 1960.177-187.
- DIENES 1963.* = Dienes, I.: Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugorkori eleméről. (Об одном элементе погребального обряда угорской эпохи у венгров-завоевателей родины. Über ein aus der Ungarischen Zeit stammendes Element der Bestattungssitten der Landnehmenden Ungarn.) *AE* 90.1963.108-112.
- DINNYÉS 1975.* = Dinnyés, I.: Az S alakú koporsókapcsok használatáról. (Von Gebrauch der S förmigen Sargklammern.) *StudCom* 3.1975.61-74.
- DIÓSZEGI 1974.* = Diószegi, V.: A tótkomlóiak hitvilága. (Ludové poverý v Slovenskom Komlói. Die Glaubenswelt der Tótkomlós.) *BMMK* 3.1974.63-116.
- ERDÉLYI 1958.* = Erdélyi, I.: A jánoshidai avar temető. (Das avarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida.) *RF* II.1.1958.
- ERDÉLYI 1975.* = Erdélyi, I.: Avarkori sarlók a Kárpát-medencében. *Ethn.* 86.1975.153-163.
- FETTICH 1931.* = Fettich, N.: Adatok a honfoglaláskor archeológiájához. *AE* 59.1931.48-112.
- FETTICH 1937.* = Fettich, N.: A honfoglaló magyarság fémművészete. (Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn.) *AH* 21.1937.
- GARAM 1972.* = Garam, É.: Avar temetők Andocson. (Avar Cemeteries at Andocs.) *FA.* 23.1972.129-182.
- GARAM 1975.* = Garam, É.: The Szebény Cemetery I-III. In: É.Garam-I.Kovrig-J.Gy.Szabó-Gy.Török: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975. 49-120.
- GARAM 1979.* = Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *FontesAH* Budapest 1979.
- GYÖRFFY 1987.* = Györffy, Gy.: Honfoglalás és megtelepedés. In: Magyarország története. I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Székely Gy. - Bartha A. Budapest 1987.577-650.
- HAMPEL 1905.* = Hampel, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III. Braunschweig 1905.
- HORVÁTH 1935.* = Horváth, T.: Az üllői és kiskőrösi avar temető. (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös.) *AH* 19.1935.
- KISS 1977.* = Kiss, A.: Avar Cemeteries in Country Baranya. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 2. Budapest 1977.

- KISS 1983.* = Kiss, A.: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. (Grabfunde aus dem 10-11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn).) Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Budapest 1983.
- KISS 1986.* = Kiss, A.: Szabó János Győző (1929-1986). *AE* 113. 1986. 263-264.
- KISS 1990.* = Kiss, G.: Koporsóhasználat a vasasszonyfai avar temetőben. *VSZ* 44.1990.409-428.
- KOREK 1943.* = Korek, J.: A szentes-kajáni avar temető. (Das avarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján.) *Dolg* 19.1943.1-129.
- KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1988.* = Költő, L. - Szentpéteri, J.: A vörs-papkerti IX-XI. századi temető. In: Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár 1988.12-13.
- KOVRIG 1963.* = Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *AH* 40. Budapest 1963.
- KOVRIG 1975.* = Kovrig, I.: The Dévaványa Cemetery; In: É. Garam - I. Kovrig - J. Gy. Szabó - Gy. Török: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975. 121-155.
- KRISTÓ 1983.* = Kristó, Gy.: Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. században. *Acta Universitas Szegediensis* 14. 1983.27-37.
- KÜRTI 1980.* = Kürti, B.: Honfoglaláskori magyar temető Szeged-Algyő határában. (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.) *MFME* 1978/79-1. (1980) 323-347.
- KÜRTI 1983.* = Kürti, B.: A korszak tárgyi hagyatéka. IX. század. In: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1983. 215-218.
- LÁSZLÓ 1941.* = László, Gy.: Adatok az avarság néprajzához. Az avarok képviselése. (Contributi all' etnografia degli Avari.) *AE* 68.1941.175-204.
- LÁSZLÓ 1942.* = László, Gy.: Budapest a népvándorlás korában. In: Budapest története. I.2. Szerk: Szendy K. Budapest 1942.
- LÁSZLÓ 1943.* = László, Gy.: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. *AH* 27.1943.
- LIPTÁK-MARCSIK 1970.* = Lipták, P. - Marcsik, A.: Skelttreste von Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalom. Zur Frage der awaren- altungarischen Verbindungen. *MFME* 1970-1. 45-57.
- LŐRINCZY 1985.* = Lőrinczy, G.: Szegvár-Szölökajla X. századi temetője. (Das Gräberfeld von Szegvár-Szölökajla aus dem 10. Jh.) *CommArchHung* 1985. 141-162.
- LŐRINCZY 1991.* = Lőrinczy, G.: A Szegvár-oromdülői kora-avarkori temető 1. sírja. (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő. Погребение 1 раннеаварского могильника Сегвар-Оромдюлө.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 127-154.
- MADARAS 1990.* = Madaras, L.: Előzetes jelentés a Jászapáti-Nagyszállás úti avar temető feltárásáról (Az avar kori csontveretes tegeztek társadalomtörténeti je-

- lentősége). (Vorhergehender Bericht über die Freilegung des Awarenzzeitlichen Gräberfeldes von Jászapáti-Nagyszállás út) *SzMMÉ* 7.1990. 167-206.
- MADARAS 1991.** = Madaras, L.: A Szentek-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. *Folklor és Etnográfia* 57. Debrecen 1991.
- MADARAS 1991/a.** = Madaras, L.: IX. századi leletek az Alföldön (Módszertani megjegyzések az alföldi IX. századi avar leletek elkülönítéséhez). In: Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. *Ethn.* 1. Debrecen 1991. 19-26.
- MESTERHÁZY 1977.** = Mesterházy, K.: A Tiszántúl IX-X. századi bolgár emlékei. (Bulgarische Denkmäler der Theissgegend aus dem 9-10. Jahrhundert.) *FA* 28.1977. 157-170.
- MESTERHÁZY 1980.** = Mesterházy, K.: Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest, Akadémiai Kiadó 1980.
- MESTERHÁZY 1990.** = Mesterházy, K.: Temetkezési rend az ártándi 10-11. századi temetőben. (Bestattungsordnung im Gräberfeld von Ártánd aus dem 10-11. Jahrhundert. Погребальный порядок в могильнике X-XI вв. из Артанда.) *АЭ* 117.1990. 50-57.
- MOÓR 1970.** = Moór, E.: Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. *Sz* 104.1970.350-382.
- MRT 8** = Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1989.
- MÜLLER 1982.** = Müller, R.: A mezőgazdasági vaseszközleletek fejlődése Magyarországon a késővaszkortól a törökkor végéig I-II. (Die Entwicklung der eisernen Agrargeräte in Ungarn von der Späteisenzeit bis zum Ende der Türkenherrschaft.) *ZGy* 19.1982.
- NAGY 1967.** = Nagy, Á.: Régészeti adatok az Alföld IX. századi történetéhez. *KLTE BTK Diákköri Füzetek*. II.1. Debrecen 1967. 73-95.
- NEPPER 1982.** = M. Nepper, I.: A Kaba-bitózugi avar temető. (Das awarische Gräberfeld von Kaba-Bitózug.) *CommArchHung* 1982.93-122.
- PÁRDUCZ 1956.** = Párducz, M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. (Материалы к истории сарматов в Венгрии в II-III вв. н.э.) *ActaAH* 7.1956.139-182.
- PÁRDUCZ 1959.** = Párducz, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaAH* 11.1959.309-398.
- PÓSTA 1896.** = Pósta, B.: A történelmi magyar pogánykori leletek. *АЭ* 16.1896.30-39.
- RÉVÉSZ 1989.** = Révész, L.: Előzetes jelentés a karosi honfoglaláskori temető ásátásáról (1986-87). (Предварительный отчет о раскопках могильника эпохи обретения Венгрии родины в Кароше, проведенных в 1986-1987 годах. Preliminary report on the excavations of the Karos cemetery from the period of the Hungarian Conquest. (1986-1987)) *АЭ* 116.1989.22-51.

- RHÉ 1924.* = Rhé., Gy.: Veszprém megyei avar emlékek. Közlemények a Veszprém vármegye múltjából. Veszprém 1924. 5-26.
- SOMOGYI 1982.* = Somogyi, P.: A Kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete. (Происхождение обряда захоронения с серпом в Карпатской котловине. Ursprung des Bestattungsbrauches mit Sichel im Karpatenbecken.) *AÉ* 109.1982. 191-201.
- STANOJEV 1989.* = Stanojev, N.: Nekropolen aus dem 10-15. Jh. in der Vojvodina. Archäologische Gesellschaft der Vojvodina. Noi Sad 1989.
- SUPKA 1909.* = Supka, G.: Honfoglaláskori leletről Mezőtúron. *AÉ* 43.1909.263-267.
- SZABÓ 1964.* = Szabó, J.Gy.: Honfoglaláskori sírok Eger-Répástetőn. (Gräber aus der Landnahmezeit in Eger-Répástető.) *EMÉ* 2.1964.105-139.
- SZABÓ 1964/65.* = Szabó, J.Gy.: Das Weiterleben des Spätawarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert. *MFME* 1964/65-2. (1966) 61-71.
- SZABÓ 1966.* = Szabó, J.Gy.: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga II. Sírleletek Dormánd-Hanyipusztáról. (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger II. Gräberfunde aus Dormánd-Hanyipuszt.) *EMÉ* 4.1966.29-69.
- SZABÓ 1976.* = Szabó, J.Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai. (Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud. III. Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen. Поселение и могильник эпохи правления династии Арпадов в Шаруде. III Описание могильника. Черты его сходства с известными в Венгрии погребениями с необычными труположениями.) *EMÉ* 14.1976.17-89.
- SZABÓ 1980.* = Szabó, J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege. (Árpádenzeitliche Siedlung und ihre Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV. Absolute und Relative Chronologie des Friedhofes, Charakters des Friedhofes.) *EMÉ* 16/17. 1978/79. (1980) 45-136.
- SZÁDECZKY 1983.* = Szádeczky-Kardoss, S.: A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról. *Szegedi Bölcsész-műhely'82.* Szeged 1983. 191-211.
- SZALONTAI 1991.* = Szalontai, Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek.) (Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert. (Spätawarenzeitliche Schuppenförmige Gürtelbeschläge.) Заметки по истории Венгерской низменности в 9 веке.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 463-482.
- SZÉLL 1941.* = Széll, M.: X. századi temetők Szentés környékén. *FA* III-IV. 1941. 231-255.
- SZŐKE 1941.* = Szőke, B.: Honfoglaláskori sírok Naszvadon. (Gräber der ungarischen Landnahmezeit in Naszvad.) *FA* 3-4.1941.214-224.
- SZŐKE 1953.* = Szőke, B.: rec. Jan Eisner: Devinska Nová Ves. Slovenské pohřebišťe. (Bratislava 1952.) *AÉ* 80.1953.166-170.

- SZŐKE 1956.* = Szőke, B.: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. *StSl* 2.1956.119-155.
- SZŐKE 1979.* = Szőke, B.M.: Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronkőhida. *ActaAH* 31. 1979.51-103.
- SZŐKE 1979/a.* = Szőke, B.M.: A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előestéjén. *Valóság* 22.1979/12.1-12.
- SZŐKE 1980.* = Szőke, B.M.: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *ActaAH* 32.1980.181-203.
- SZŐKE 1982.* = Szőke, B.M.: Ein charakteristischer Gebrauchsgegenstand des Ostfränkischen Grenzgebietes: das Eisenmesser mit Knochengriff. *ActaAH* 34.1982. 23-39.
- SZŐKE 1986.* = Szőke, B.M.: Kora-középkori tanulmányok I. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései.) (Frühmittelalterlicher Studien I. Grundriss und Hauptfragen der archäologischen Forschung des Karpatenbeckens im 9-10. Jahrhundert.) *ZGy* 25.1986.21-36.
- SZŐKE 1987.* = Szőke, B.M.: Kora-középkori tanulmányok II. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései.) (Frühmittelalterlicher Studien II. Grundriss und Hauptfragen der archäologischen Forschung des Karpatenbeckens im 9-10. Jahrhundert.) *ZGy* 26.1987.47-64.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987.* = Szőke, B.M. - Vándor, L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. *FontesAH* 1987.
- TETTAMANTI 1975.* = Tettamanti, S.: Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében. (Begräbnissitten im 10-11. Jh. im Karpatenbecken.) *StudCom* 3.1975.79-123.
- TOMKA 1969.* = Tomka, P.: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. (Der Friedhof von Sopron-Présháztelep aus dem 9. Jahrhundert. Кладбище IX века Шопрон-поселок Прешхаз.) *Arrabona* 11.1969.59-91.
- TOMKA 1971.* = Tomka, P.: Le problème de la survivance des Avars dans la littérature archéologique hongroise. *AOr* 24.1971.217-252.
- TOMKA 1972.* = Tomka, P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz (Kés a sírban). (Beitrag zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. (Messer im Grab.) Данные к погребальным обычаям населения Кишалфёлда в аварский период 1. (Нож в могиле.)) *Arrabona* 14.1972.27-75.
- TOMKA 1975.* = Tomka, P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. (Tájéolás). (Beitrag zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. (Orientierung.)) *Arrabona* 17.1975.5-90.
- TOMKA 1977/78.* = Tomka, P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. (Angaben zum Bestattungsbrauch der Bevölkerung vom Kisalföld in der Awarenzeit. III.) *Arrabona* 19/20. 1977/78. 17-108.
- TOČIK 1968.* = Točík, A.: Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Holiare. *Archeologica Slovaca Catalogi* I. Bratislava 1968.

- TÖRÖK 1971.** = Török, Gy.: Avar kori sírok Pécelen. (Awarenzeitliche Gräber in Pécel.) *FA* 22. 1971.85-96.
- TÖRÖK 1973.** = Török, Gy.: Sopronkőhida IX. századi temetője. (The cemetery of Sopronkőhida in the 9th century.) *FontesAH* 1973.
- TÖRÖK 1975.** = Török, Gy.: The Kiskőrös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery. The Kiskőrös Cebe-pusztá Cemetery. The Kiskőrös Szúcsi-dűlő Cemetery. The Visznek Cemetery. In: É. Garam - I. Kovrig - J.Gy. Szabó - Gy.Török: Avar finds in the Hungaria National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975.283-345.
- TÖRÖK 1982.** = Török, Gy.: Awar- und landnahmenzeitliches Gräberfeld in Visznek (Komitat Heves). *AFD Beiheft* 17. *Beiträge zur Ur-und Frühgeschichte* II. Berlin 1982. 41-56.
- TÖRÖK 1984.** = Török, Gy.: Avar kori temető Csengelén. (Szeged-Csengele, Feketealom.) (Awarzeitliches Gräberfeld in Csengele. (Szeged-Csengele, Feketealom.)) *MFME* 1980/81-1. (1984) 43-62.
- H. VADAY-SZÓKE 1983.** = H. Vaday, A. - Szóke, B.M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. (Sarmatischen Gräberfeld und gepidische Grab in Endrőd-Szujókereszt.) *CommArchHung* 1983.79-132.
- VÉKONY 1984.** = Vékony, G.: Az avaroktól a honfoglalásig. A IX. század régészeti kutatásának lehetőségei Vas megyében. *Életünk* 1984/1.65-74.
- WICKER 1990.** = Wicker, E.: Koporsók a csólyospálosi avar kori temetőben. (Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos.) *Cumania* 12.1990.9-69.

Заметки по истории Венгерской низменности в IX веке. II

(Аварский могильник Сарваш-Какапуста-Кеттёшхалом)

Янош Дёзё Сабо, скончавшийся в 1986 году, в пятидесятых и шестидесятых годах проводил раскопки на памятнике Какапуста-Кеттёшхалом в окрестностях города Сарваш. В ходе раскопок были найдены 49 погребений и несколько сарматских ям. К сожалению болезнь, а затем смерть не дали исследователю опубликовать материал. Он собирался сделать это в сарвашском томе Археологической топографии Венгрии. Эта работа была проделана Б.М. Сёке и Я.Маккаи. Ранее, на конференции по эпохе переселения народов, устроенной в 1964 г. в Сегеде, Я.Д.Сабо сделал сообщение о могильнике и высказал свое мнение в связи с аварским населением, дожившим до прихода венгров-обретателей родины.

Поскольку Я.Д.Сабо остановился лишь на отдельных деталях могильника, а ограниченная форма Археологической топографии Венгрии не способствовала подробному анализу памятника, в этой работе я попытался заполнить эти пробелы.

Могильник имеет много особенностей, но я выделяю две характерные черты. Во-первых, из 49 открытых погребений два принадлежали венграм-обретателям родины. Эти два захоронения вписывались в порядок могильника. Во-вторых, одинаково бедный инвентарь погребений (большую часть материала представляют простые железные пряжки и ножи) причисляют могильник к той группе памятников, в которых хорошо выделяется аварское население, обедневшее к IX веку. Наряду с этими двумя факторами другие аргументы также говорят о возможности датировать могильник IX веком. Возникает также возможность непосредственной связи между аварским и венгерским населением.

Чаба САЛОНТАИ

Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II.

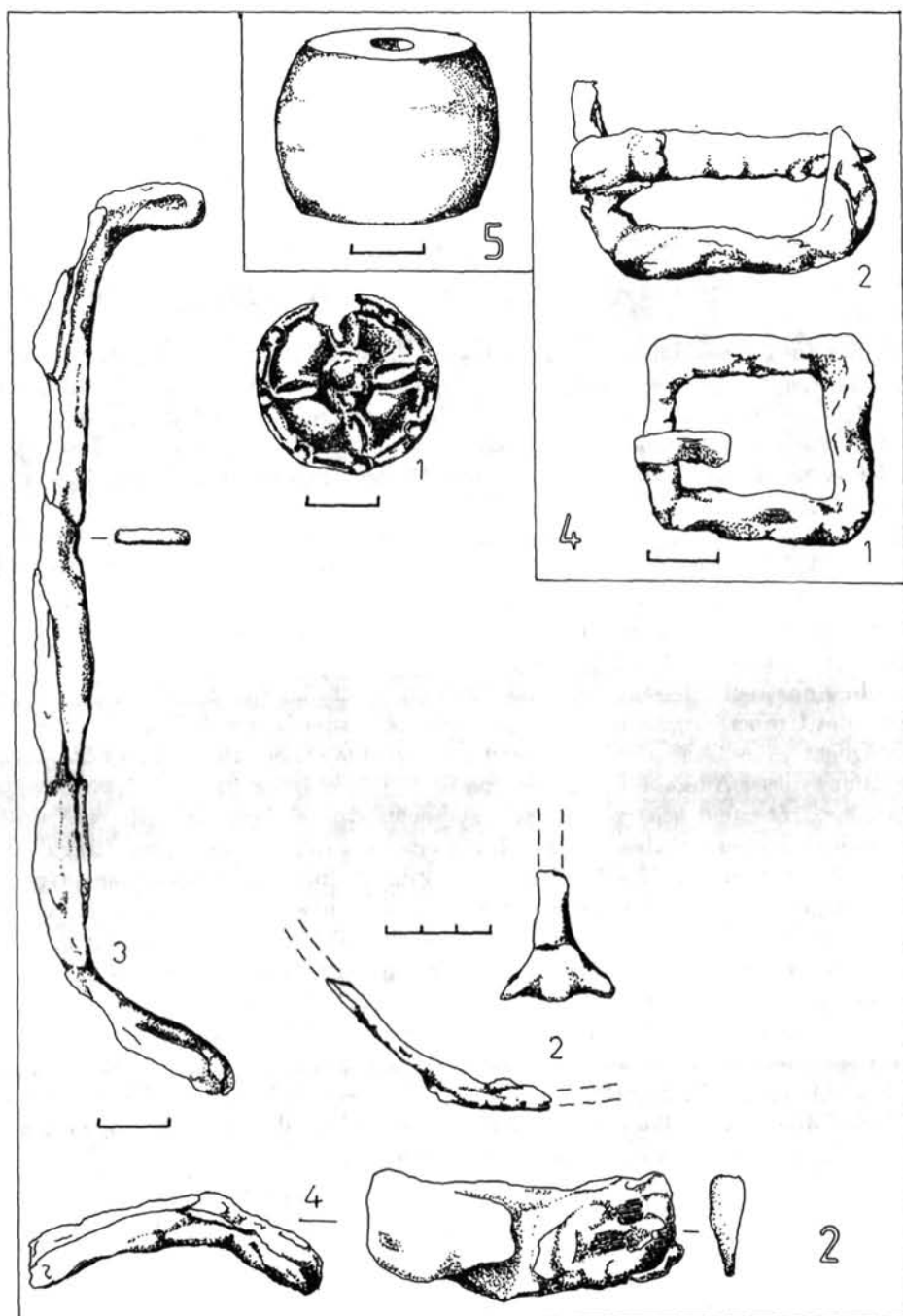
(Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapusztá Kettőshalom)

Der im Jahre 1986 verstorbene Győző János Szabó führte in den 50er und 60er Jahren Ausgrabungen an dem Kákapusztá-Kettőshalom benannten Fundort am Rande von Szarvas durch. Im Zuge der Grabungen erschloß er 49 Gräber und einige sarmatische Gruben. Seine Krankheit und sein darauffolgender Tod ließen es leider nicht mehr zu, daß er – seinen Plänen entsprechend – das Grabungsmaterial in dem in Vorbereitung befindlichen Band über Szarvas der Ungarischen Archäologischen Gesellschaft veröffentlichte. Diese Arbeit beendeten an seiner Stelle B.M. Szóke und J. Makkay. Gy.J. Szabó hatte anläßlich der Konferenz über die Völkerwanderungszeit im Jahre 1964 in Szeged im Rahmen eines Vortrages über das Gräberfeld berichtet, wo er auch seine Meinung im Zusammenhang mit den Fragen des Weiterlebens der Awaren darlegte.

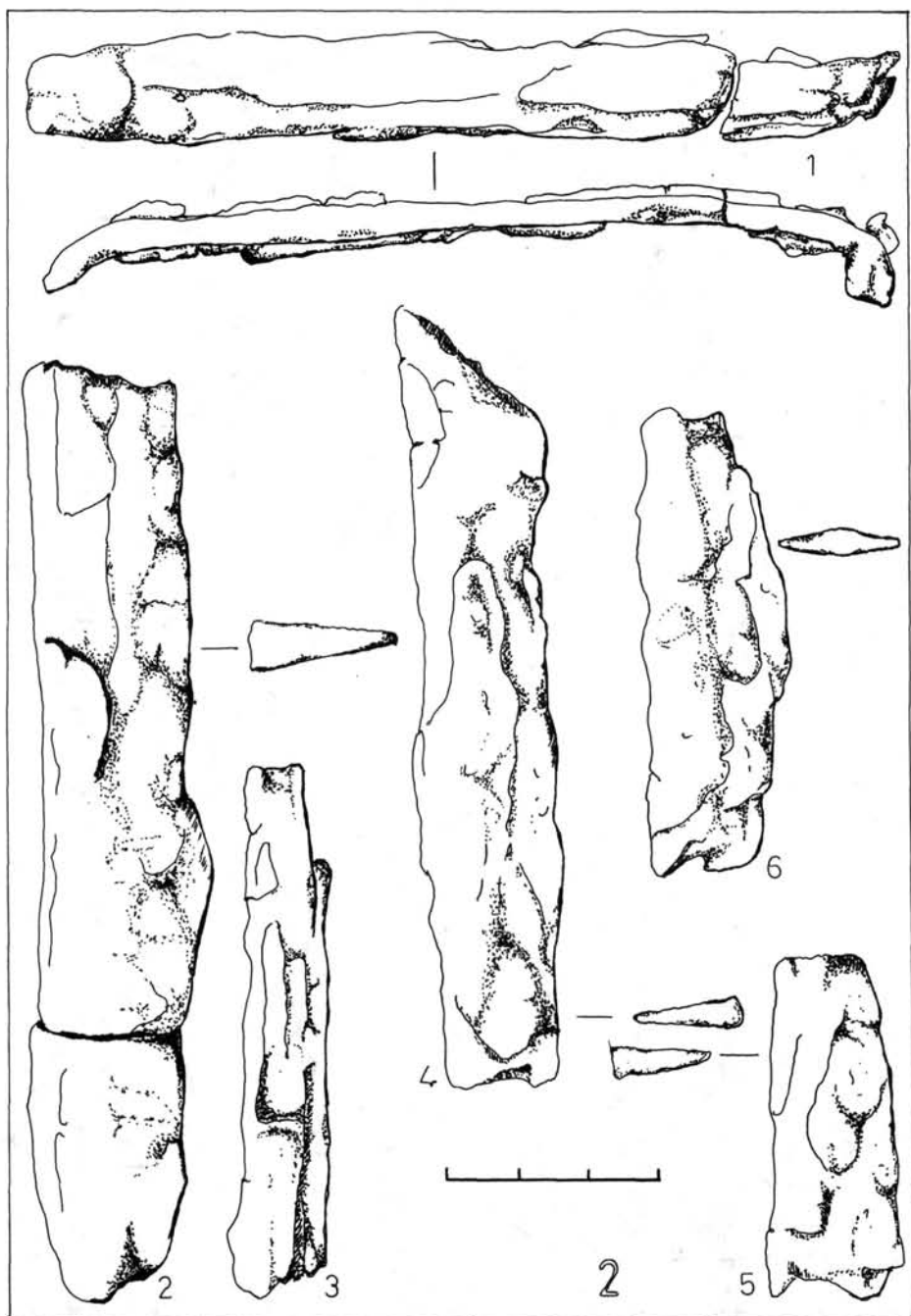
In Anbetracht dessen, daß Gy.J. Szabó nur auf einzelne Details aus dem Material des Gräberfeldes einging und es auch die Formgebundenheit der UAG nicht ermöglichte, das Gräberfeld detailliert auszuwerten, habe ich an dieser Stelle die Erfüllung dieser Aufgabe übernommen.

Das Gräberfeld weist von mehreren Gesichtspunkten Besonderheiten auf, unter denen ich zwei hervorheben möchte. Einerseits befanden sich unter den 49 erschlossenen Gräbern auch zwei – sich der Ordnung des Gräberfeldes anpassende – Gräber landnehmender Ungarn. Andererseits plaziert das einheitlich ärmliche Fundgut der awarischen Gräber (der Großteil der Funde sind einfache Eisenschnallen und Eisenmesser, nur vereinzelt kommen Bronzeschnallen und sonstiger Schmuck vor) das Gräberfeld in die Reihe jener Fundorte, in denen sich die zum 9. Jh. hin verarmende awarische Bevölkerung der Tiefebene gut erfassen läßt. Neben diesen beiden Faktoren lassen auch andere, später zu behandelnde Argumente die Schlußfolgerung zu, daß das Alter des Gräberfeldes auf das 9. Jh. verlegt werden kann. Ferner eröffnet sich die Möglichkeit, daß zwischen der awarischen und der landnehmenden Bevölkerung eine unmittelbare Beziehung bestanden hat.

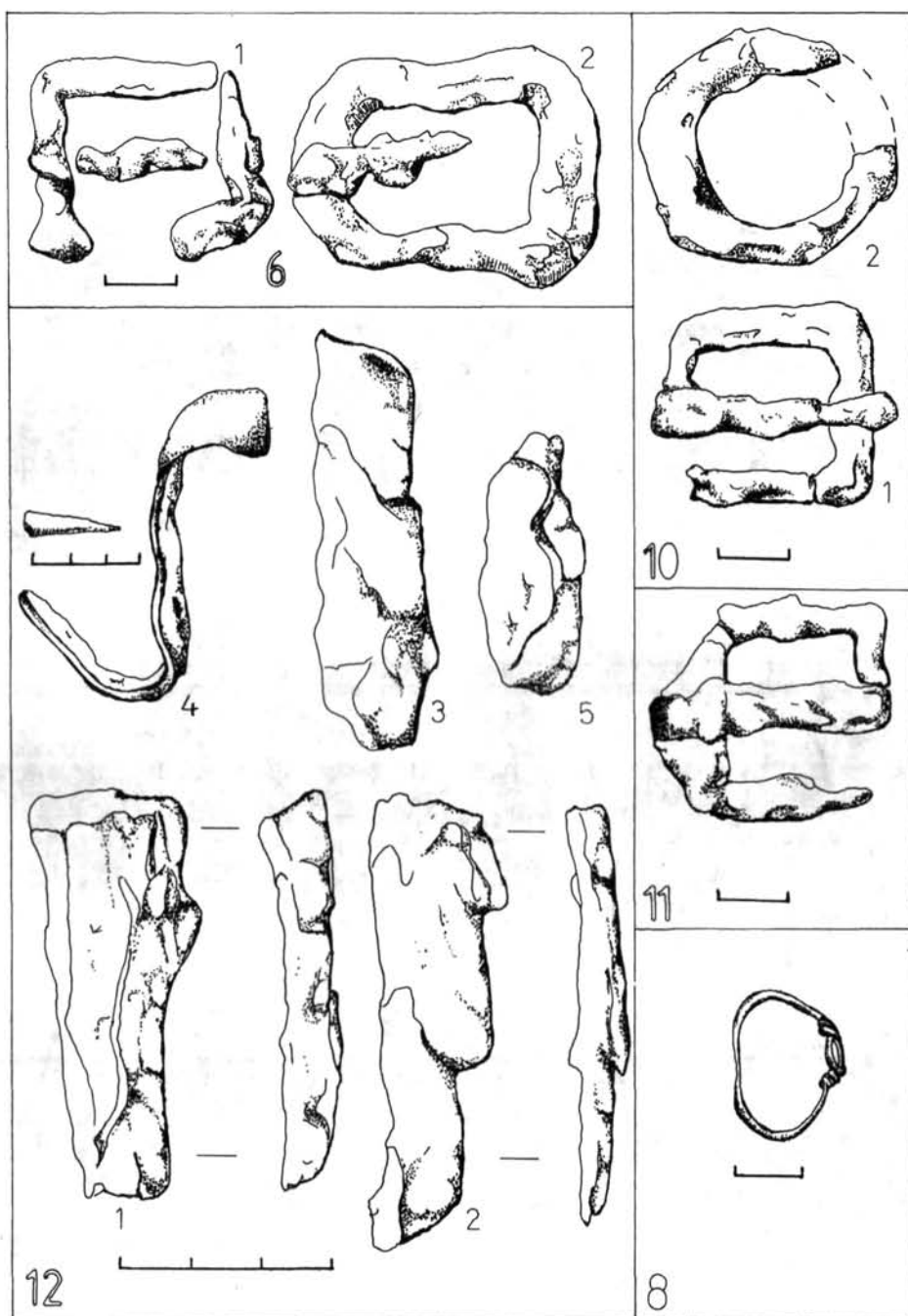
Csaba SZALONTAI
József Attila Tudományegyetem
Szeged
(Egyetem tér 2-6. H-6701)

I. tábla: Szarvas-Kákapusztá 2., 4. és 5. sír
 I. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 2., 4. und 5. Grab
 Табл. I: Сарваш-Какапуста погребения 2, 4 и 5

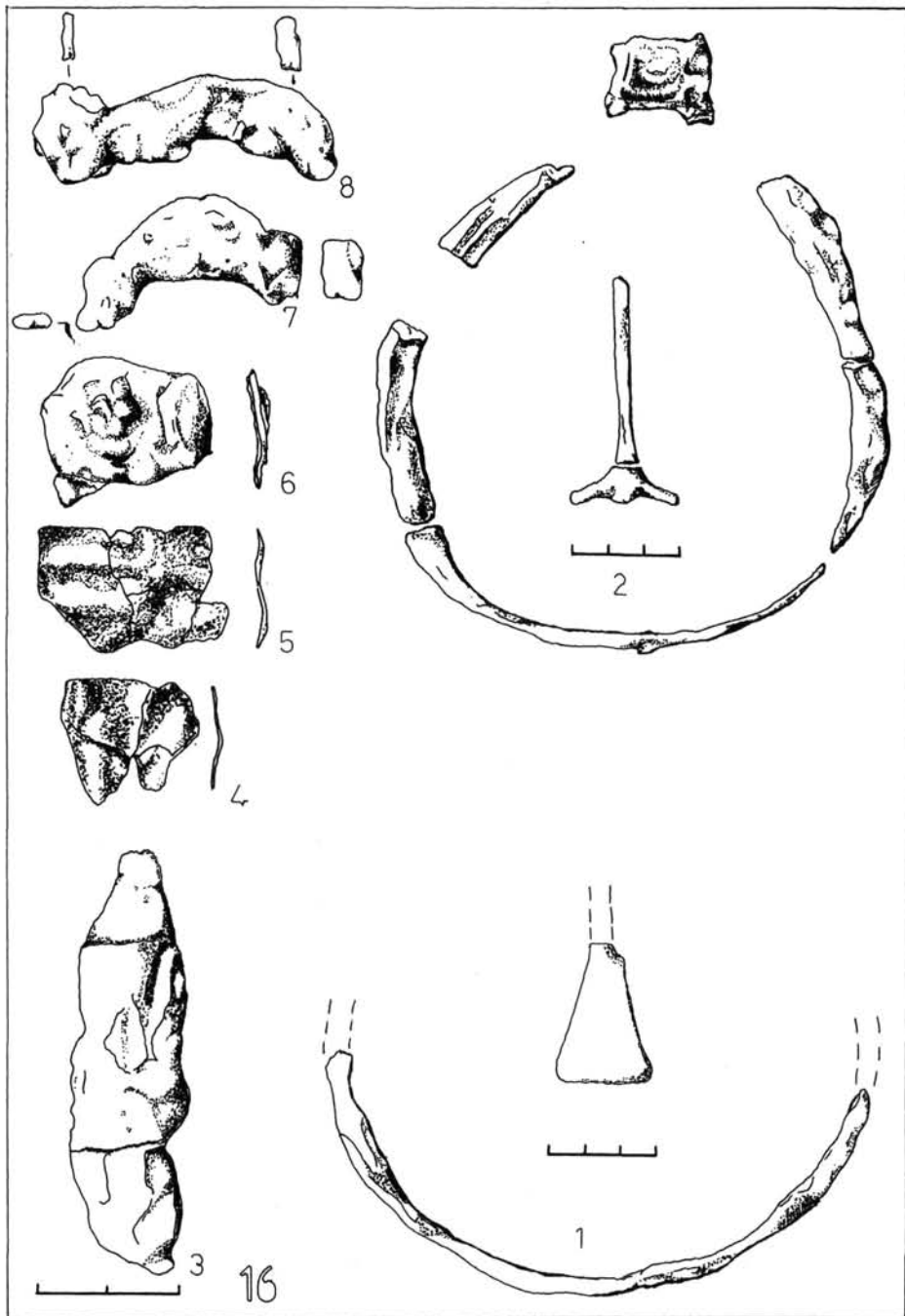
II. tábla: Szarvas-Kákapusztá 2. sír
 II. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 2. Grab
 Табл. II: Сарваш-Каканушта погребение 2

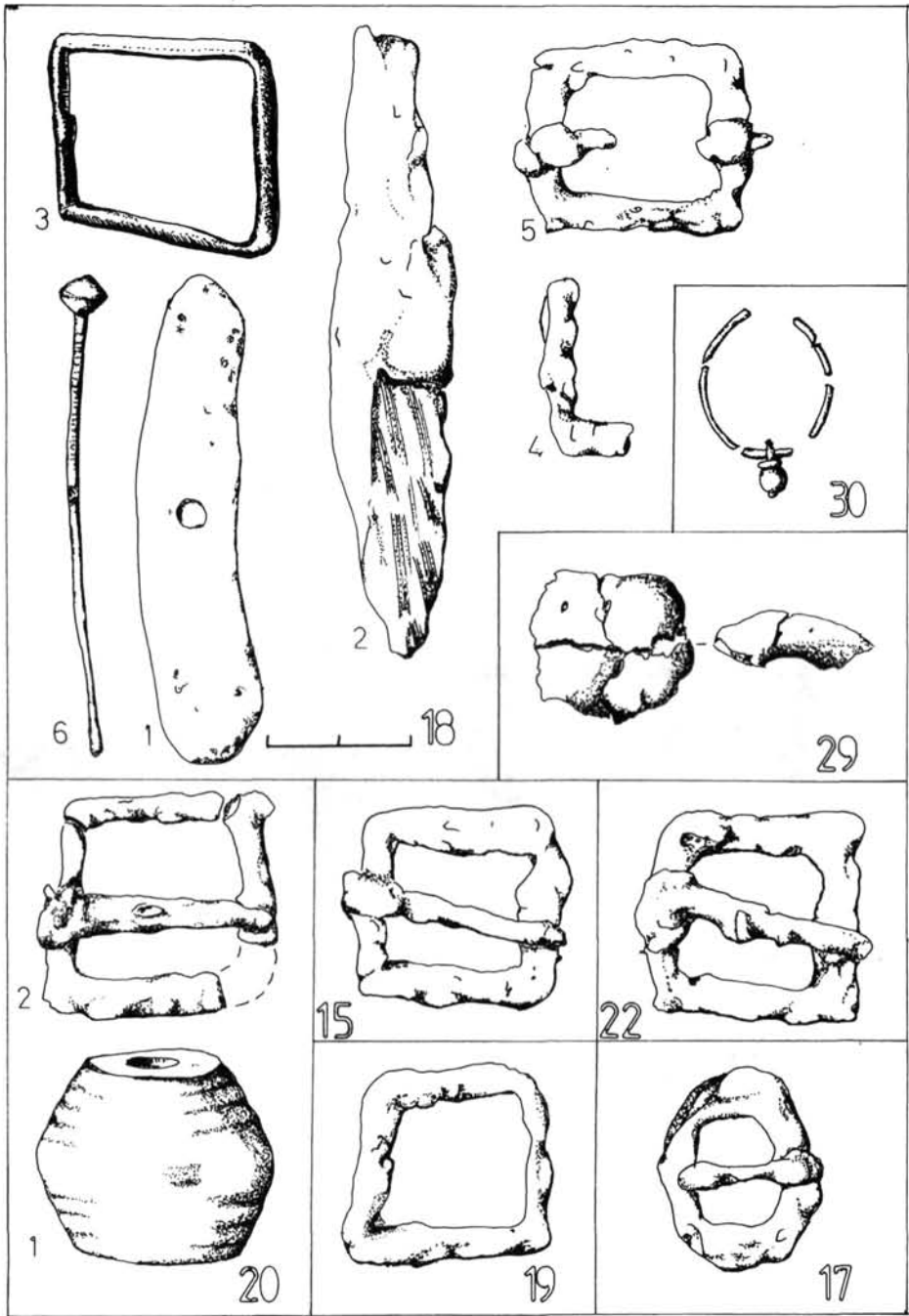
III. tábla: Szarvas-Kákapusztá 6., 8., 10., 11. és 12. sír

III. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 6., 8., 10., 11. und 12. Grab

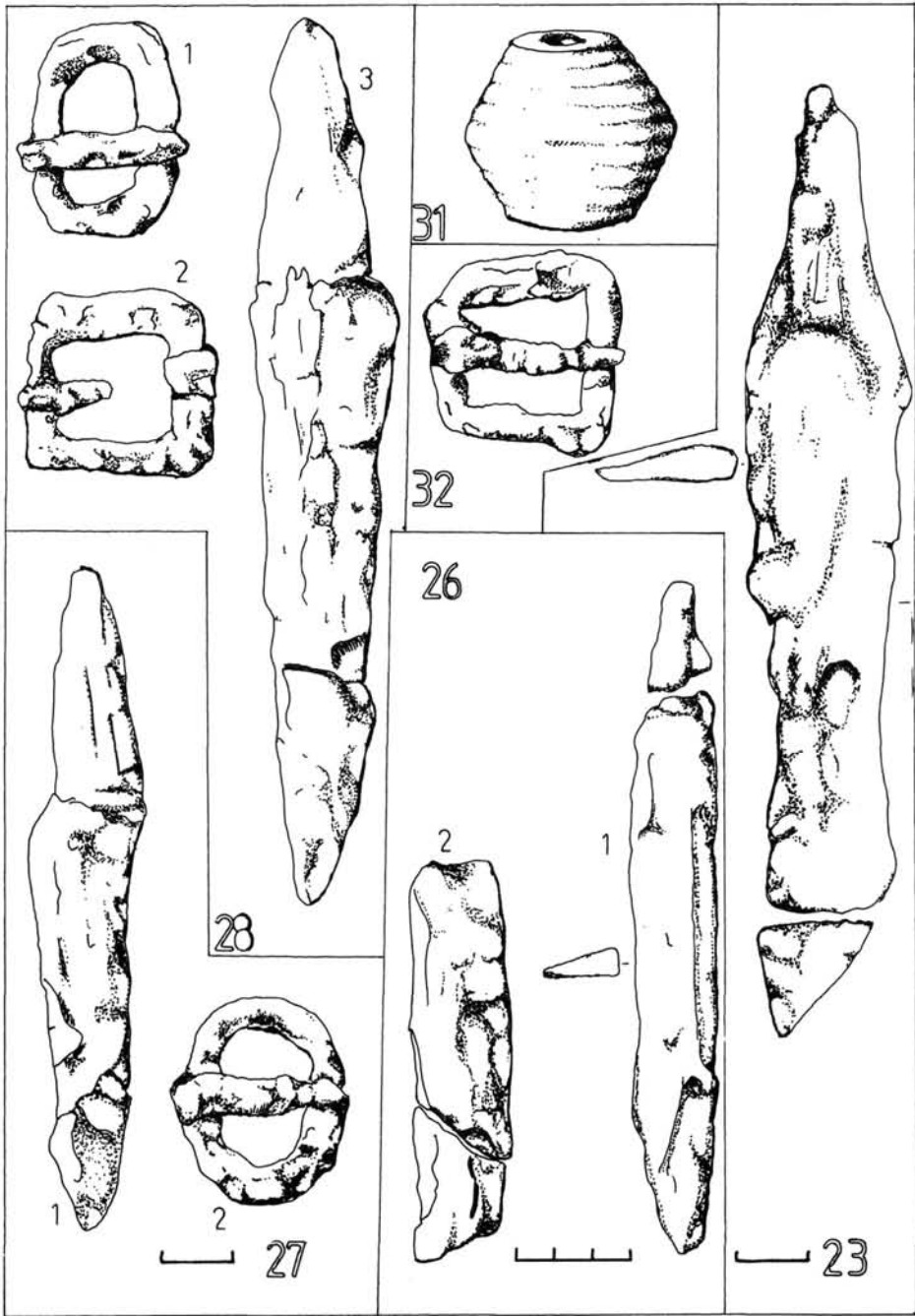
Табл. III: Сарваш-Какапустá погребения 6, 8, 10, 11 и 12

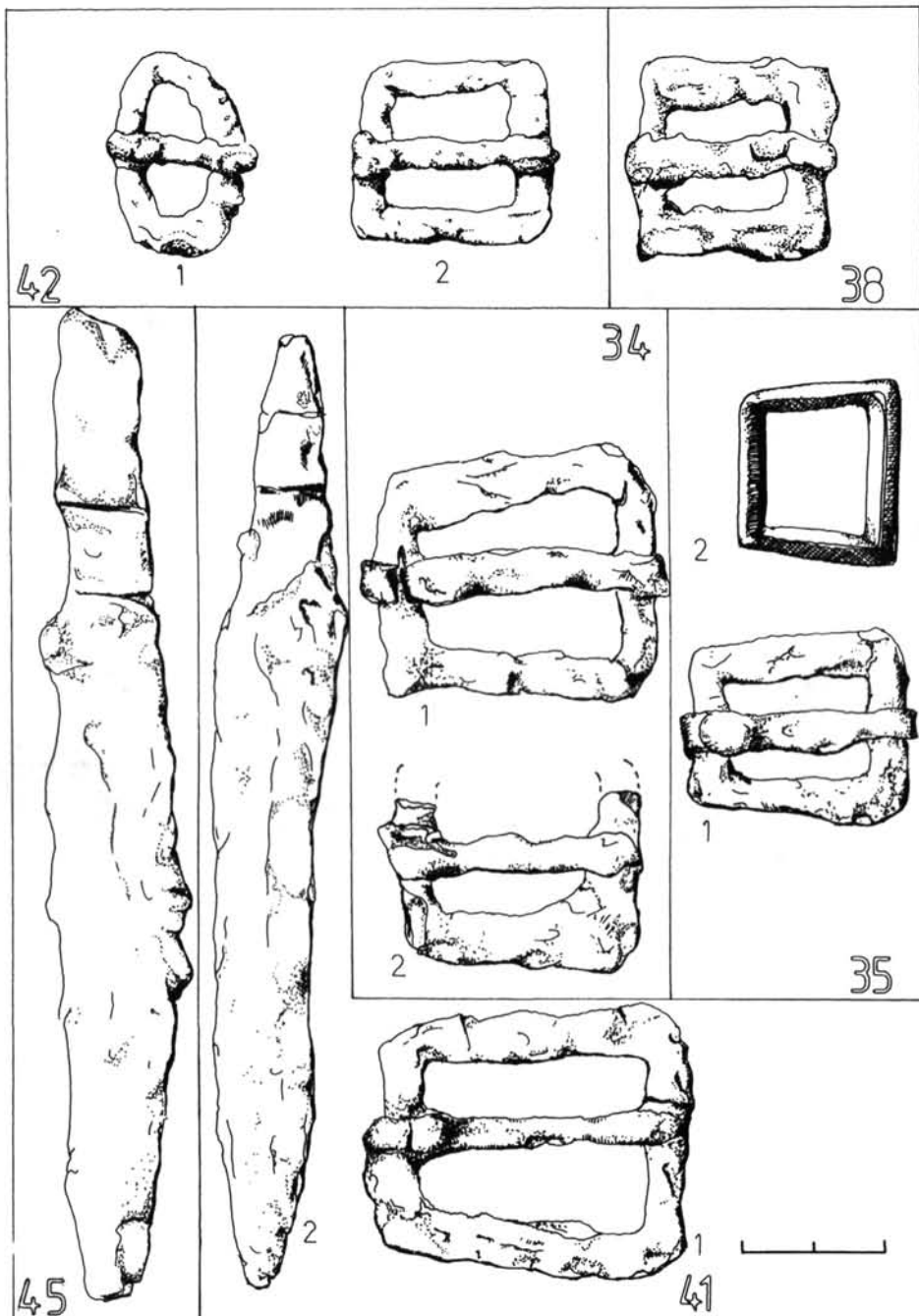
IV. tábla: Szarvas-Kákapusztá 16. sír
 IV. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 16. Grab
 Табл. IV: Сарваш-Какапустá погребение 16

V. tábla: Szarvas-Kákapusztá 15., 17., 18. 19., 20., 22., 29. és 30. sír
 V. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 15., 17., 18., 19., 20., 22., 29. und 30. Grab
 Табл. V: Сарваш-Какапуста погребения 15, 17, 18, 19, 20, 22, 29 и 30

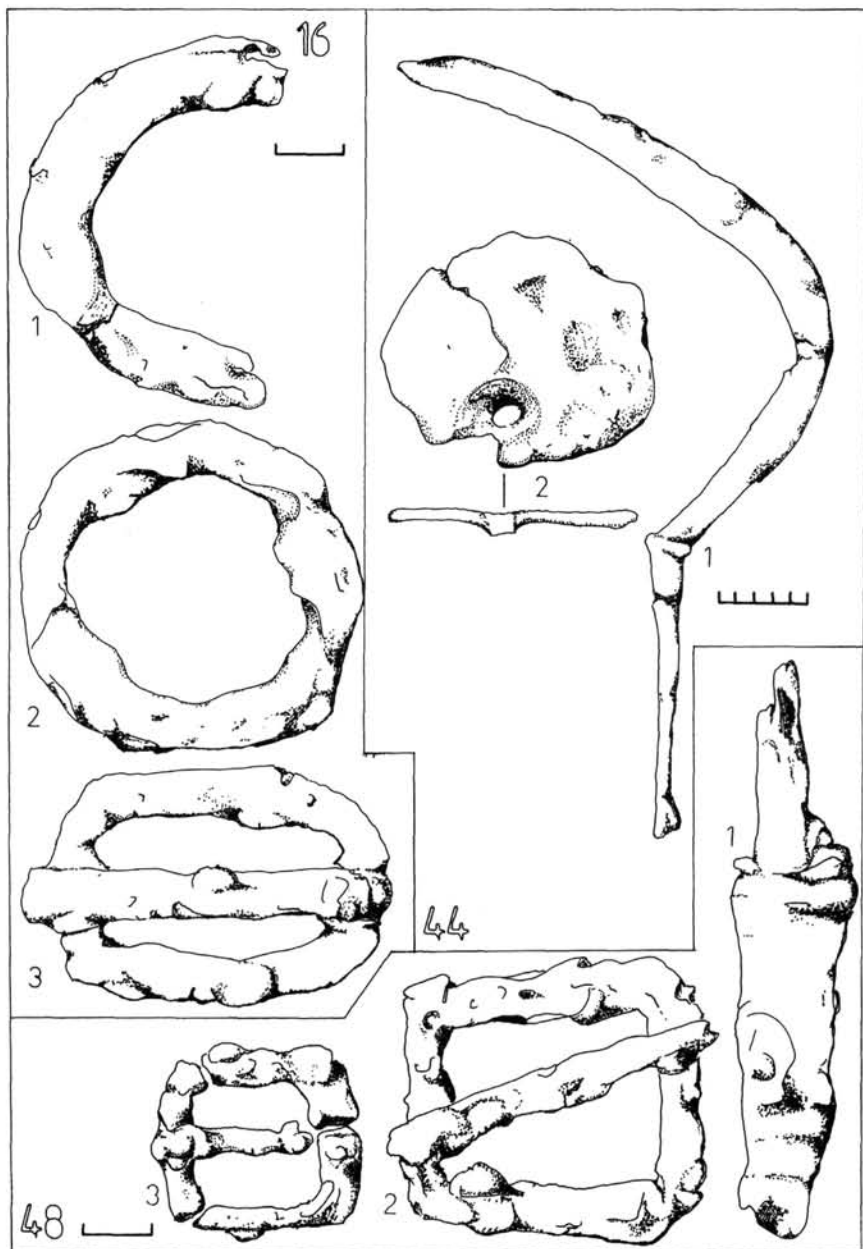
VI. tábla: Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 31. és 32. sír
 VI. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 31. und 32. Grab
 Табл. VI: Сарваш-Какапустá погребения 23, 26, 27, 28, 31 и 32

VII. tábla: Szarvas-Kákapusztá 34., 35., 38., 41., 42. és 45. sír

VII. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 34., 35., 38., 41., 42. und 45. Grab

Табл. VII: Сарваш-Какапуста погребения 34, 35, 38, 41, 42 и 45

VIII. tábla: Szarvas-Kákapusztá: 16., 44. és 48. sír

VIII. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 16., 44. und 48. Grab

Табл. VIII: Сарваш-Какапуста погребения 16, 44 и 48

